

3. Realismul contemporan și exigențele sale

3.1. Realismul științific

Cercetarea relațiilor complexe dintre teorie și domeniul său de referință a făcut necesară și pînă acum menționarea unor poziții filosofice divergente ca realismul științific sau instrumentalismul¹.

În mod obișnuit, studiile asupra realismului științific încearcă să-l plaseze exclusiv în contextul opoziției sale față de instrumentalism. „Realism“ e însă un termen care e folosit de filosofi în cel puțin trei scopuri diferite: 1) în problema universalilor, el contrastează cu nominalismul și conceptualismul (realistul acceptă că aceeași proprietate poate fi exemplificată în mai multe instanțe); 2) în discuțiile asupra existenței lumii reale, contrastează cu fenomenalismul; 3) în discuțiile asupra statutului entităților teoretice, contrastează cu operaționalismul și cu instrumentalismul² (pentru o discuție a acestor trei sensuri într-un context particular — filosofia matematicii — a se vedea P. Maddy /1/).

Credem că tendințele de a reduce realismul la una din cele trei coordonate ale sale e nesatisfăcătoare. În cele ce urmează vom încerca să argumentăm că cele trei scopuri în care e folosit termenul „realism“ sînt strîns corelate și că pozițiile realiste asupra științei trebuie raportate la toate trei.

Începînd să mergem pe acest drum, să menționăm mai întîi, schematic, trei perspective filosofice fundamentale de a conceptualiza felul în care teoriile (construcții lingvistic-formale sau conceptuale) se raportează la acele entități *despre* care sînt ele (domeniile lor de referință). Aceasta, pentru a asigura o mai ușoară încadrare tipologică a realismului pe

care îl susținem — și pe care îl vom defini pe parcursul acestui capitol.

Se poate asuma, de pildă, — *modelul humean* — că între structura logico-conceptuală a teoriilor științifice și domeniul lor de referință nu există nici o relație: domeniul are prioritate ontologică față de teorie, iar rolul acesteia poate fi acela de a numi, descrie, explica, prevedea diferiți itemi ai domeniului (rolul teoriei poate fi raportat la toate sau numai la unele din aceste trăsături; potrivit acestui model, teoria poate fi înțeleasă fie realist, fie, de exemplu, instrumentalist). Astfel de relații pot fi asumate fie atunci cînd domeniul e înțeles în sens subiectivist (ca fiind compus din date senzoriale sau din construcții din date senzoriale), fie în sens obiectiv, fizical (ca fiind compus din obiecte fizice și, posibil, din relații între ele).

Un al doilea mod de a înțelege raporturile între teorii și domeniile lor e de tip *kantian*: domeniul teoriei e independent în existența sa de condițiile logice ale teoriei, dar structura sa logică nu e independentă de cea a teoriei; pentru Kant, obiectul intuit nu poate fi parte a conștiinței decît dacă stă sub formele apriori ale sensibilității și sub categoriile intelectului.

Al treilea mod de conceptualizare a raportului între teoriile științifice și domeniile lor e *modelul fichtean*. În termeni fichteeni, el poate fi definit spunînd: teoria își pune propriul său domeniu. Itemii domeniului sînt determinați conceptual cu ajutorul teoriei. Cu alte cuvinte, domeniul e determinat nu doar în structura, dar și în existența sa de condițiile logice ale teoriei; itemii domeniului și cei ai teoriei sînt condiționați de aceleași categorii logice.

Una din primele discuții amănunțite ale realismului (H. Feigl /1/) s-a realizat în raport cu cercetarea naturii și funcțiilor „conceptelor auxiliare“ (termenilor care nu apar în Vo). Feigl distinge între această punere a problemei realismului (care vizează, în esență, posibilitatea de a traduce enunțurile în care apar termeni auxiliari în enunțuri în care aceștia nu intervin) și cea care caracterizase începuturile empirismului logic: atunci problema realismului privea existența independentă a obiectului științei.

În cadrul pe care îl delimitează, Feigl deosebește mai multe perspective pe care le susțin diferiți filosofi. El consideră următorul exemplu: în mod obișnuit, se admite că devierea unui ac magnetic constituie evidență pentru prezența

unui câmp magnetic. Exemplul e standard: devierea acului magnetic e un fenomen observațional, în timp ce câmpul magnetic nu poate fi observat. Acum, sînt posibile următoarele modalități de a interpreta această situație concretă:

1) *realismul fizic naiv*: cauza — care trebuie să existe — a devierii acului magnetic există chiar dacă nu e accesibilă verificării directe;

2) *agnosticismul ficționalist*: acul se comportă ca și cum ar exista o realitate (necognoscibilă) — câmpul magnetic; „câmpul magnetic“ e deci o ficțiune utilă;

3) *realismul probabilist*: existența independentă a câmpului nu poate fi stabilită cu siguranță, ci numai inferată probabilist;

4) *fenomenalismul (pozitivismul) convenționalist naiv*: câmpul magnetic e o construcție ipotetică cu o funcție rezumativă; termenul „câmp magnetic“ nu are altă semnificație decît aceea determinabilă prin observarea acului;

5) *fenomenalismul (operaționalismul sau pozitivismul) critic*: testele menite să detecteze prezența câmpului magnetic nu se limitează la observarea comportamentului acului; câmpul magnetic se manifestă și asupra curentului electric, rotării planului luminii etc. Prin urmare, în determinarea prezenței câmpului magnetic pot fi folosite și legi empirice (care leagă între ele diferite manifestări observabile);

6) *pozitivismul formalist (sintactic)*: în determinarea prezenței câmpului magnetic pot fi folosite legi teoretice (care leagă între ele concepte teoretice) într-un calcul formal din care se pot deduce legile empirice; constructele teoretice apar ca simple *façons de parler* ((6) e o variantă amplificată a lui (5));

7) *fenomenalismul contextual*: constructele empirice pot fi testate doar într-un context, căci ele sînt legate printr-o rețea de relații. Sistemul conceptual ca întreg e cel care e confirmat sau disconfirmat de date;

8) *realismul ipotetico-deductiv (explicativ)*: aserțiunea realistă a existenței independente a constructelor ipotetice e o trăsătură esențială și indispensabilă a oricărui sistem explicativ satisfăcător; cu alte cuvinte, singura explicație satisfăcătoare a devierii acului magnetic constă în afirmarea existenței independente a câmpului magnetic;

9) *realismul semantic*: ipotezele existențiale (de tipul: devierea acului magnetic e datorată prezenței unui câmp magnetic) posedă un surplus de semnificație față de date.

Acesta e datorat referinței factuale a constructelor folosite în cadrul lor.

Realismul semantic respinge, prin urmare, posibilitatea de a verifica indirect, prin intermediul unor interpretări parțiale, unele propoziții: nu există o diferență semantică între propoziții direct și indirect verificabile, căci în ambele cazuri este admisă o referință factuală a lor³. Feigl ține să sublinieze că realismul semantic *nu implică transcendența metafizică*: concepția semantică a referinței nu justifică un realism transcendent, ci doar explică „ce ar putea să înțeleagă prin referință“ sau prin „existență independentă“ un „realist empiric precaut“⁴.

Să notăm aici că „realismul semantic“, așa cum îl înțelege Feigl, diferă de „realismul epistemologic“, ca și de cel „metafizic“ pe care le vom avea în vedere mai jos. Realismul semantic solicită numai să putem da o interpretare semantică, în domenii stipulate, unor itemi de genul „câmp magnetic“. Dar aceasta nu înseamnă decît că putem considera domenii — care nu sînt însă neapărat domeniile „intenționate“, părți ale lumii reale să zicem — astfel încît atare itemi să aibă referințe factuale. În esență, deci, problema cade peste aceea a realizării unei corespondențe între diferite niveluri ale limbajului — între limbajul obiect, în care se formulează propoziții precum „Devierea acului e datorată prezenței câmpului magnetic“ și metalimbaj. Însă, potrivit realismului metafizic, de pildă, a da o interpretare pentru „câmp magnetic“ înseamnă a-i atașa o referință în LUME, deci a-i atașa un item real.

În cele ce urmează vom aborda acest al doilea gen de realism — metafizic. Varianta lui pe care o vom avea în vedere este „realismul științific“; folosim acest termen ca însemnînd realism (metafizic) în privința teoriilor științifice. Am văzut însă că el trebuie înțeles într-un alt mod decît realismul semantic. Cu toate acestea, în numeroase formulări de mai jos se va apela la termenul „semantic“, susținîndu-se explicit că perspectiva avută în vedere în lucrare e una semantică. Sensul acestor afirmații e că realismul științific este supradeterminat de anumite supoziții *semantice*, privitoare la felul în care referă termenii (teoretici și neteoretici) ai teoriilor; de aceea, credem că cercetarea semantică este relevantă atunci cînd ne aplecăm asupra punctului de vedere al realismului științific. În al doilea rînd, semantica e hotărîtor implicată în una din problemele esențiale care stau în fața realismului științific:

aceea ca, dintre toate interpretările posibile, să poată fi selectată una singură — cea intenționată (desigur, această interpretare trebuie să satisfacă cerința de a atașa termenilor teoriei referințe *reale*, în LUME). În reușita, ca și în eșecul acestei întreprinderi, anumite structuri, presupoziii semantice funcționează drept condiții hotărâtoare. Din aceste motive, vom susține mereu în continuare, strategia de cercetare în perspectiva căreia ne situăm rămîne una semantică.

Să încercăm să delimităm mai amănunțit poziția realismului științific: „un realist (relativ la o teorie sau discurs dat) susține că: 1) propozițiile acelei teorii sînt adevărate sau false; 2) ceea ce le face adevărate sau false e ceva extern, adică nu (în general vorbind) datele noastre senzoriale (reale sau potențiale), structura minții noastre, limbajul nostru etc.“ (Putnam /3, p. 69/); și mai departe: „că în mod tipic termenii în teoriile științifice mature referă (această formulare aparține lui R. Boyd), că teoriile acceptate într-o știință matură sînt, în mod tipic, aproximativ adevărate, că aceiași termen poate referi la același lucru chiar dacă apare în teorii diferite — aceste afirmații sînt considerate de realistul științific ca parte a oricărei descrieri științifice a științei și a relațiilor ei cu obiectele reale“ (p. 73n). Realistul are în vedere relațiile teoriei cu LUMEA⁵, nu cu o „realitate-dependență-de-teorie“; conceptul de adevăr care apare aici e un concept metafizic, nu unul semantic (= el nu corelează un fapt lingvistic din limbajul obiect cu un fapt lingvistic din metalimbaj).

Obiecția fundamentală adusă în acest cadru realismului științific e următoarea: structura teoriilor științifice pe care le acceptăm e *subdeterminată de datele experimentale* (Quine); aceleași date experimentale sînt compatibile cu teorii științifice ireconciliabile. Știința e un întreg subdeterminat prin condițiile de frontieră: nici o experiență particulară nu e legată de un enunț particular din interiorul întregului, cu excepția legăturii indirecte prin considerații de echilibru care afectează cimpul ca întreg (Quine /2, p. 55/). Teza subdeterminării empirice a teoriilor a fost folosită de Quine pentru elaborarea unei concepții pragmatiste (unii autori spun chiar: instrumentaliste) asupra științei: schema conceptuală a științei e un instrument pentru precizarea experienței viitoare în lumina experienței trecute; obiectele fizice comune, obiectele la nivelul atomic, forțele, entitățile abstracte din matematică — sînt stipulări ireductibile, comparabile episte-

mologic cu zeii lui Homer: ele sînt introduse pentru a face legile experienței mai simple și mai practice⁶. „Limita sistemului trebuie ținută în acord cu experiența; restul, cu toate miturile și ficțiunile elaborate, are ca obiectiv simplitatea legilor“ (p. 57).

Influența exercitată în lumea filosofică de concepția lui Quine i-a determinat pe mulți autori să considere că teza subdeterminării empirice a teoriilor constituie un argument foarte serios împotriva realismului științific. R. Boyd /1/ argumentează însă că teza: „Dacă două teorii au exact aceleași consecințe observaționale, atunci orice date pentru sau împotriva uneia dintre ele au aceeași forță pentru sau împotriva celeilalte“ — e falsă. Într-adevăr, arată Boyd, orice încercare de a reconstrui această afirmație prin considerații de plauzibilitate interteoretică (referitoare la compatibilitatea celor două teorii cu alte ipoteze auxiliare — fie curent acceptate, fie eventual acceptabile, fie ideale) nu susține ideea că cele două teorii sînt egal sprijinite de datele experimentale. Datele experimentale pentru o teorie care descrie relații între entități neobservabile, argumentează Boyd, sprijină nu numai corectitudinea consecințelor ei observaționale, ci, de asemenea, și faptul că relațiile cauzale pe care le-a postulat teoria *explică* regularitățile prezise în comportarea fenomenelor observabile. Fie următorul principiu metodologic: o teorie *T* trebuie să fie testată în situații reprezentative în care, în lumina informației colaterale, e cel mai de așteptat că *T* va eșua — dacă în genere *T* e genul de teorie care poate eșua. Evident, acest principiu implică anumite considerații interteoretice de plauzibilitate; în al doilea rînd, se poate argumenta că teoriile acceptate pe baza lui vor fi teorii cu predicții observaționale bune. Dar, consideră Boyd, singura explicație plauzibilă că acest principiu e demn de încredere e că el operează asupra unor teorii de fundal care și ele reflectă relații cauzale între entitățile teoretice, astfel încît devine credibilă ipoteza că și noile teorii vor furniza o abordare cauzală aproximativ adevărată atît la nivel teoretic, cît și observațional.

Argumentele în favoarea realismului științific se concentrează, așadar, asupra unor principii de natură metodologică: canoanele inferenței raționale, s-a argumentat (Sellars, Smart, Harman), cer adoptarea realismului științific. Realismul științific ar formula explicația cea mai bună⁷ care poate fi dată unora din trăsăturile practicii științifice. Rea-

lismul ar explica, de asemenea, cel mai bine diferența între teoriile corecte și cele doar folositoare (de exemplu, între astronomia lui Copernic și cea a lui Ptolemeu), faptul că regularitățile observabile nu sînt doar niște accidente fericite, coincidențe cosmice (realistul va argumenta că postularea unor entități neobservabile explică aceste regularități); apoi, el justifică raționamentul către cauza comună a fenomenelor (Reichenbach: orice relevanță statistică pozitivă trebuie să fie explicată prin cauze statistice comune); în sfîrșit, argumentul „fundamental” (van Fraassen /4/): „argumentul pentru realism este că el e singura filosofie care nu face din știință un miracol”⁸ (Putnam /3, p. 73/).

Acest argument a fost aspru criticat. Van Fraassen îl respinge ca nerelevant: știința nu trebuie să explice propriul său succes. Teoriile științifice, arată el, apar într-o competiție ascuțită și doar cele cu succes supraviețuiesc; de aceea, pentru un spirit darwinist, succesul științei nu e un miracol. L. Laudan⁹ /1/ adoptă o strategie directă: succesul unei teorii nu implică și nici nu e implicat de faptul că termenii ei (centrali) referă. Realismul convergent — pe care îl critică Laudan — poate fi caracterizat, în mare, prin următoarele teze:

1) teoriile științifice (cel puțin în științele mature) sînt, în mod tipic, aproximativ adevărate — iar teoriile mai recente sînt mai apropiate de adevăr decît teoriile mai vechi în disciplină;

2) termenii teoretici și observaționali din teoriile unei științe mature referă în mod veritabil (adică, există itemi în natură corespunzînd ontologilor propuse de teoriile noastre cele mai bune¹⁰);

3) în orice știință matură, teoriile succesive păstrează relațiile teoretice și referenții teoriilor anterioare; referințele termenilor lor centrali sînt păstrate de noile teorii;

4) noile teorii acceptate explică și trebuie să explice de ce predecesoarele lor au avut succes. Laudan își îndreaptă raționamentele către demolarea acestor teze; ca rezultat, el respinge teza metodologică:

5) cea mai bună (chiar singura) explicație a faptului că teoriile științifice mature au succes e adevărul tezelor (1)–(4).

Această afirmație, consideră însă Boyd /1/ și Putnam /4/, deși are un caracter metafilosofic, e o ipoteză empirică: ea e testabilă prin cercetarea științei. „Unul din faptele pe care această

teorie îl explică e acela că teoriile științifice tind să « conveargă » Un alt fapt¹¹ pe care ea îl explică e acela mult mai mundan că folosirea limbajului contribuie la realizarea scopurilor, la obținerea satisfacției oamenilor” (Putnam /4, p. 123/).

Atunci cînd un gînditor de talia lui Putnam se dezice de o doctrină al cărei apărător înverșunat a fost aproape două decenii, sîntem tentați — dintru început — să credem într-o convertire întemeiată pe motive din cele mai adînci. După 1975, în gîndirea lui Putnam a intervenit într-adevăr o schimbare radicală: el părăsește pozițiile realismului științific, pe care le susținuse anterior și adoptă un „realism intern” (sau mai pe scurt, un internalism), poziție care pare foarte apropiată de filosofia fichteiană. Dar, deși respinge acum teza că adevărul e un concept fundamental și preferă să-l definească drept limită ideală a asertabilității raționale, deși e interesat de semantici non-realiste precum cea a lui J.M. Dummett /1/, Putnam nu se consideră totuși un idealist, ci încă un realist, însă un adept al *realismului intern*.

Argumentele lui Putnam pot fi divizate în două categorii:

- 1) argumente împotriva așa-numitului „realism metafizic”;
- 2) argumente în favoarea realismului intern. Realismul metafizic — doctrina pe care și Putnam o împărtășise anterior — e acum caracterizată de el în felul următor: fie o teorie *T* formulată canonic într-un limbaj *L*. Realistul acceptă că există o relație de referință între termenii lui *L* și LUME (sau părți ale ei), relație pe care o acceptăm *întrucît* acceptăm teoria *T*. Caracteristic realistului metafizic e însă faptul că: 1) el consideră că acest tip de relație se aplică *tuturor* teoriilor corecte; 2) LUMEA e presupusă a fi independentă de orice reprezentare particulară pe care o avem despre ea (Putnam /4, p. 125/).

Consecința acestei poziții e aceea că adevărul e în mod radical un concept non-epistemic: o teorie poate fi falsă, deși ea e ideală din punctul de vedere al utilității operaționale, al plauzibilității, simplității, frumuseții interioare, coerenței interteoretice etc. În acest fel, pentru realistul metafizic teoria adevărului e nettră din punct de vedere epistemologic: adevărul nu are valoare causal-explicativă /4, p. 16/. Aceeași idee se poate reformula și altfel: indeterminarea referinței (v. mai jos § 3.2) — pe care Putnam o consideră mai profundă decît indeterminarea traducerii (Quine /4/) — nu e radicală; realistul metafizic, într-adevăr, acceptă posibilitatea de a

fixa unic referințele termenilor. Într-o formă comprimată, poziția realistului metafizic pare să fie deci următoarea (Putnam /4, p. 123/): *limbajul oglindește lumea*. Acest lucru e considerat temeiul valorii explicative a ipotezei realiste: limbajul și lumea își stau față în față, iar limbajul o *oglindește* (formularea dată de Putnam îl amintește pe Wittgenstein din *Tractatus*).

Strategia urmată în critica realismului metafizic devine acum clară: Putnam argumentează că nu se poate găsi nici o corespondență între limbaj și lume. Ipoteza că această corespondență e de conținut cade ca prea naivă; dar nici corespondențe de structură nu pot fi definite! De exemplu, se poate argumenta că pînă și cardinalitatea atribuită lumii (= cîte obiecte se asumă că există în lume) nu este un invariant în raport cu diferite „descripții echivalente” ale lumii: această cardinalitate pare să exprime mai degrabă un artefact teoretic, nu o corespondență structurală între LUME și modelele teoriilor noastre despre ea ¹².

Atunci, cum e posibilă, totuși, o corespondență între schemele noastre, conceptuale și realitate? Căci de existența unei astfel de corespondențe nu ne putem îndoi: într-adevăr, succesul acțiunilor oamenilor în realizarea scopurilor lor nu poate fi explicat altfel ¹³. Există trei tipuri de răspunsuri la această întrebare: 1) poziția platonistă extremă: oamenii au puteri mentale nenaturale de a „înțelege” formele, iar acest concept de „înțelegere” e inanalizabil; 2) poziția verifiționistă: adevărul e abandonat în favoarea conceptului de „demonstrație” sau de „verificare”; 3) poziția realist-moderată (Putnam /5/). Putnam recunoaște că el nu e pregătit să accepte una din primele două alternative; dar, din păcate, există argumente care, în primul rînd, fac implauzibilă tocmai cea de-a treia alternativă — cea realistă — și aceasta *oricît* de moderat ar fi ea construită.

Această alternativă — realismul metafizic — arată Putnam, nu e capabilă să dea seamă de conceptul de *model (aplicație) intenționat(ă)*, pe care celelalte două poziții îl pot însă apropia. Într-adevăr, în mod intuitiv, considerăm că există o distincție *naturală* între modelele intenționate și cele neintenționate ale unei teorii sau unui limbaj. Un model intenționat al teoriei numerelor (de exemplu, al axiomelor lui Peano) e acela în care simbolul « 0 » e interpretat ca zero, simbolul « ' » e interpretat ca funcția succesor etc.; un model neintenționat apare atunci cînd « 0 » e interpretat ca 17 —

în acest caz toate axiomele continuînd să fie satisfăcute (cf. și § 4.2). Teorema lui Löwenheim-Skolem ¹⁴, arată Putnam /5/, generează în această privință un adevărat paradox: căci, spre exemplu, modelele numerabile ale teoriei mulțimilor — a căror existență e asigurată însă de această teoremă — sînt fără îndoială neintenționate. Interpretarea pe care o dă Skolem teoremei — noțiunea de „numerabilitate” e relativă — conduce la ideea că un sistem formal nu poate capta noțiunea de aplicație intenționată. Semnificația teoremei e tocmai aceea că nici o teorie nu își poate determina obiectul pînă la izomorfism.

Se poate trece, arată în continuare Putnam, la o „skolemizare a absolut oricui” ¹⁵ și se poate dovedi astfel că nu există nici un fel de constrîngerii teoretice sau operaționale care să permită determinarea referinței itemilor conceptuali pînă la izomorfism: se pot skolemiza limbajul obiectelor, limbajul datelor senzoriale, al datelor senzoriale prezente, limbajul privat, ba chiar limbajul creierului (dacă el ar exista!): „mentaleza”. Atunci se poate arăta că nu există nimic căruia să i se poată determina referința pînă la izomorfism: avem întotdeauna posibilitatea de a atașa unui item două referințe neechivalente. Pentru realitul metafizic, conchide Putnam, noțiunea de „referință” devine astfel „ocultă” — deși, de exemplu, platonistul nu întîmpină în acest loc nici o dificultate: căci el afirmă că mintea omenească are o capacitate nenaturală de a percepe direct aplicațiile intenționate ¹⁶.

Argumentul central al lui Putnam poate fi acum formulat (/4, p. 125—126/, /5, p. 473—474/): fie T_i o teorie ideală din punct de vedere epistemic: ea e limita ideală a teoriilor rațional acceptabile, e în acord cu toate observațiile etc. Și totuși, argumentează realitul metafizic, T_i ar putea fi falsă. Putnam consideră că această aserțiune e ininteligibilă. Argumentul său decurge în felul următor: fie S mulțimea obiectelor și evenimentelor observabile. Se presupune că T_i are termeni primitivi sau definiți care denotă oricare membru din S . Se asumă acum că toate propozițiile de observație care sînt deduse ca teoreme ale lui T_i sînt adevărate. Dar, arată Putnam, poziția realistului metafizic este incoerentă: într-adevăr, fie un model M *oarecare* al lui T_i (M există, căci T_i e necontradictorie); acesta poate fi extins astfel încît în domeniul său să existe un element corespunzător oricărui element din S (de aceea, acest element poate fi înlocuit cu chiar elementul corespunzător din S). Se obține atunci un model M' .

Acum, fiecare termen care, în interpretarea intenționată a lui T_i , denotă un membru din S , denotă în M' exact același membru din S ; prin urmare, M' e un model standard, intenționat, în raport cu restricția la S a fiecărui termen observațional. În plus, M' : 1) satisface toate constrîngerile operaționale; 2) fiind un model al unei teorii ideale epistemic, satisface toate constrîngerile teoretice; 3) pare să fie un model „intenționat”; T_i apare ca adevărată în toate modelele intenționate.

Dar realistul argumentează că o teorie ideală din punct de vedere epistemic ar putea fi falsă. Putnam consideră însă că o construcție cum e cea mai de sus transformă poziția realistului într-una înțelegibilă, căci realistul nu are la dispoziție nici un criteriu de a diferenția între interpretarea cunoscută ca intenționată și un model M (sau, echivalent, M') *oarecare*.

Toate aceste raționamente, arată Putnam, nu afectează însă realismul intern; pentru acesta, e fals că limbajul oglindește lumea; mai degrabă, *vorbitorii reflectă lumea* (= mediul lor), în sensul că ei *construiesc* o reprezentare simbolică a acesteia. Prin urmare, înțelegerea raporturilor între limbaj și lume presupune părăsirea ideii că adevărul e un concept non-epistemic, fără valoare explicativă: adevărul nu e o relație între limbaj și lume, aceeași pentru orice teorie și orice posesor al ei. Definiția adevărului pentru un limbaj natural e subdeterminată de considerații cauzale (referitoare la folosirea cu succes a limbajului): intervine o relativitate legată de interesele oamenilor, a noțiunilor de adevăr și referință /4, p. 107/.

Adevărul, argumentează Putnam, e relativ la o teorie, e o relație interioară unei teorii. De pildă, atunci când s-a construit modelul M' și apoi s-a definit o funcție privind felul în care sînt satisfăcute axiomele teoriei în M' — funcție identificabilă prin anumite proceduri formale cu relația „a fi adevărat” — s-a presupus că această legătură *abia* trebuie căutată. Dimpotrivă, consideră Putnam, modelele nu există decît în calitate de construcții în interiorul teoriilor; ele au nume din naștere și nu așteaptă pe cineva pentru a le numi /5, p. 482/.

Cînd un realist intern afirmă că, de exemplu, termenul „pisică” referă la pisici și nu la pomi, el face acest lucru din interiorul unei teorii: conceptul de interpretare intenționată nu are, astfel, un sens absolut, ci numai unul relativ, în raport cu o

teorie: un termen poate avea o singură interpretare intenționată din interiorul unei teorii, dar mai multe, cînd este folosit și în altă teorie /4, p. 136/. Conceptul de adevăr se construiește în metateorie; clauze ca: „« pisică » referă la pisici”¹⁷ sînt, din punctul de vedere al metateoriei, adevărate și chiar analitice adevărate, deși acest „analitic” seamănă mai degrabă cu „sintetic a priori” (Kant); căci o propoziție ca: „« pisică » referă la pisici” e o parte a „formei de reprezentare” și nu a conținutului reprezentării¹⁸ /4, p. 137—138/.

Obiecțiile aduse tezelor lui Putnam se pot diviza în două categorii: se încearcă să se arate 1) că argumentele contra realismului metafizic nu și-au atins scopul; sau 2) că realismul intern dă naștere unor dificultăți foarte mari; credem, în acest sens, că cea mai vulnerabilă e teza indeterminării referinței, pe care, cum s-a menționat, Putnam o consideră ca mai fundamentală decît cea a indeterminării traducerii. Dar cercetarea ei critică necesită largi digresiuni în semantică (și, în primul rînd, în semantică modală); de aceea, vom reveni asupra ei, într-un context mai adecvat, și în paragraful următor.

Obiecția lui D. Pearce și V. Rantala /1/ e următoarea: raționamentele lui Putnam au mai curînd o relevanță metodologică decît ontologică; ele nu atacă realismul științific, ci relevanța unui tip de analize model-teoretice. Dacă anumite considerații asupra limbajelor (pentru care teoreme ca celea ale lui Löwenheim-Skolem sau Gödel au loc) duc la anumite consecințe neacceptabile pentru realist, atunci: 1) sau realismul metafizic e inconsistent — cum sugerează Putnam; sau 2) trebuie chestionat tipul de conceptualizare (în limbaje de ordinul întîii cu identitate) propus pentru teoriile științifice. Întrucît însă raționamentele avute în vedere au un caracter logico-matematic, mai plauzibilă pare să fie cea de-a doua alternativă, conchid autorii.

Un al doilea argument critic la adresa argumentației lui Putnam e interesant prin aceea că deschide calea unei înțelegeri mai complexe a conceptului de realism. Realismul intern reprezintă, în fond, ducerea la limită a unei perspective filosofice: Putnam a dovedit că dacă (sub anumite supoziții) argumentele de care dispunem sînt duse pînă la capăt, atunci realismul metafizic trebuie părăsit. Obiecția lui G. H. Merrill /1/ se referă tocmai la acest aspect: realismul metafizic trebuie părăsit doar dacă se acceptă în continuare unele *supoziții filosofice (ontologice)*.

Într-adevăr, Putnam acceptă unele din tezele fundamentale ale lui Quine: subdeterminarea teoriei de către experiență, indeterminarea traducerii, a referinței; pe această bază, el a încercat, totuși, să mențină o înțelegere realistă a științei, opusă pragmatismului lui Quine. Realismul metafizic îi apare ca inconsistent, dar prin acceptarea internalismului el nu adoptă o concepție pragmatistă (căci, așa cum spunea și Poincaré, a fi acceptat prin convenție nu înseamnă a fi arbitrar): „Obiectele nu există independent de schemele conceptuale. Noi despicăm lumea în obiecte atunci când introducem o schemă sau alta de descriere. Deoarece obiectele și schemele sînt în aceeași măsură *interne* schemei, este posibil să spunem ce și cui corespunde” (Putnam /6, p. 52/).

Merrill sesizează aici o supoziție adîncă a lui Quine și Putnam: Quine respinge, așa cum am văzut, modalitățile *de re*. Pentru Quine, obiectele nu sînt *de re* asociate unor proprietăți; un obiect nu are nici o proprietate în mod esențial; asocierea între un obiect și o proprietate poate fi necesară doar în plan lingvistic: ca o asociere între numele obiectului și un predicat. Consecința unor astfel de considerații e următoarea: în argumentarea sa, Putnam ajunge să conceapă LUMEA doar ca o *clasă de obiecte*. Argumentul lui Merrill privește exact acest aspect: Putnam polemizează cu un om de paie — căci, atunci cînd caracterizează lumea, realității afirmă că acele entități obiective (observabile sau nu) pe care ei sînt dispuși să le accepte au anumite relații între ele, au anumite proprietăți, indiferent de faptul că noi le cunoaștem sau nu. Domeniul unei teorii științifice nu poate să fie gîndit ca o clasă de obiecte, ci ca un domeniu *structurat* (D, P, R), unde D e o mulțime de obiecte, P o mulțime de proprietăți ale acestora, iar R o mulțime de relații între elementele lui D . Pentru realist, toate aceste componente sînt înțelese ca fiind independente de orice reprezentare particulară asupra lor¹⁹. În acest caz, consideră Merrill, raționamentele lui Putnam cad.

Discuțiile despre realism angajează, astfel, un mod particular de a înțelege domeniul de referință al unei teorii științifice. De asemenea, ele evidențiază necesitatea de a considera „realismul” într-o a treia accepțiune a sa — în sensul de concepție opusă nominalismului și conceptualismului (punctul de vedere al lui Quine e unul conceptualist). Alternativa la internalism ar putea fi, așadar, un *realism* și al *universaliilor*²⁰: o ontologie dualistă, în sensul lui Russell²¹.

Există și un alt aspect al argumentării lui Putnam: acesta privește sensul în care el concepe realismul. Ce au în comun acum repudiatul realism metafizic și cel intern? Putnam pare să lege posibilitatea răspunsului la această întrebare de faptul că în ambele cazuri intervine esențial noțiunea de referință. Realistul, consideră el, trebuie să poată da o soluție pozitivă unei probleme fundamentale: *Ce corespunde cui?* Adeptul realismului metafizic nu reușește în încercarea sa de a atașa referințe unice termenilor limbajului său; dimpotrivă, un internalist poate spune care e referința acestora.

Prin intermediul conceptului de interpretare parțială, Carnap și Hempel propuseră un mod de a înțelege felul în care termenii teoretici semnifică. Atunci cînd critică realismul metafizic, Putnam are însă în vedere o alternativă la acesta. E vorba de așa-numita *teorie causală a referinței*, elaborată de el însuși /3/, de Kripke /1/ și de Donellan /1/. Potrivit acestei teorii, referința termenilor teoretici poate fi fixată cu ajutorul relațiilor cauzale în care stau obiectele numite cu itemi care sînt observabili sau capabili de a fi definiți ostensiv. Referința lui T este, astfel, *ceea ce cauzează efectele O în unele condiții specificabile*. Trebuie însă accentuat asupra următorului fapt: t nu referă, potrivit teoriei cauzale a referinței, la o entitate mentală ori abstractă (= un universal), ci la obiecte, relații, proprietăți fizice.

Fie, de exemplu, termenul „electricitate” (Putnam /3, p. 200/). A dispune de referința acestui termen înseamnă a putea specifica:

1) Evenimentul de introducere a termenului, prin care se fixează referința lui. Termenul „electricitate” a fost introdus de Franklin. Acesta avea anumite opinii în legătură cu electricitatea: că e vorba de un fluid, că se mișcă între particulele de materie, că e atras de ele etc. Cînd introduce acest termen, Franklin susține *a priori* că electricitatea e cea care cauzează efectele observate. El nu trebuie să specifice însă în ce constă această relație causală: dar teoria lui Putnam-Kripke nici nu cere acest lucru. (Momentul în care a avut loc evenimentul introducerii termenului „electricitate” poate să nu fie cunoscut; dar, întrucît la un moment dat Franklin începe să folosească termenul „electricitate”, înseamnă că se poate asuma că un atare eveniment a avut loc).

2) Un *lanț causal* de transmisiuni ale termenului „electricitate” de la Franklin la noi. De pildă, astăzi cineva poate să

cunosacă foarte puține lucruri despre electricitate (că, să zicem, ea e folosită pentru a ilumina casele sau cât costă); dar și această persoană, și un fizician, deși folosesc diferite descriții pentru a referi la electricitate, pot avea pentru „electricitate” aceeași referință ca și Franklin, întrucât amândoi pot fi legați printr-un lanț de transmisiuni de evenimentul de introducere a termenului de către Franklin. Referința unui termen teoretic poate fi fixată prin evenimente contingente (dar, în cazul considerat se știe *a priori* că electricitatea e cea care cauzează aceste efecte).

Dacă se acceptă că există un astfel de lanț causal, atunci teoria causală a referinței are următoarea consecință importantă: este posibil ca un fizician contemporan și Franklin să nu asocieze cu termenul „electricitate” aceleași descriții. De aceea, s-ar putea considera, în ce-l privește pe Franklin, că 1) el se referă la electricitate; dar 2) el greșește în concepția sa asupra electricității (de exemplu, atunci când o identifică cu un lichid cu anumite proprietăți). Prin urmare, teoria causală a referinței implică drept concluzie că unii termeni teoretici își pot păstra transteoretic referința.

Fie însă acum un termen precum „flogistic”, despre care azi se admite că nu referă. Dar există un eveniment de introducere a acestui termen și un lanț causal care ne leagă de acel eveniment. Cum se poate atunci afirma că „flogistic” nu referă? Răspunsul lui Putnam-Kripke e următorul: la un moment dat, lanțul causal e întrerupt.

În esență, deci, teoria causală a referinței sugerează că, o dată fixată într-un anumit mod, referința poate fi păstrată transteoretic. Referința termenului „electricitate” a fost fixată de Franklin; evenimentul de introducere a termenului sună cam în genul: „Electricitatea este acel ceva — orice ar fi el — care produce cutare-și-cutare efecte observabile”. Dar, dacă sîntem legați printr-un lanț de transmisiuni de Franklin, atunci și noi ne putem referi prin acest termen la același lucru, chiar dacă noi credem cu totul alte lucruri despre electricitate decât credea Franklin; or, tocmai faptul că în teoria lui Putnam-Kripke teoria crezătorilor nu a jucat un rol important a constituit unul din factorii cei mai importanți care i-au asigurat atractivitatea.

Care e acum rostul pe care Putnam e dispus să îl atribuie teoriei causale a referinței din perspectiva realismului intern? Această teorie, consideră el, e corectă, în primul rînd, ca o critică a punctului de vedere tradițional și ca propunere

alternativă asupra felului în care e specificată referința. Dar, avertizează Putnam, ea este numai o teorie a felului în care e specificată, nu și o teorie a ceea ce este referința /4, p. 58/. În al doilea rînd, ea e compatibilă cu realismul intern (p. 126); atunci când realistul științific încearcă să apeleze la ea pentru a elimina posibilitatea apariției interpretărilor neintenționate, el nu reușește: căci aceasta nu ar însemna decît a adăuga teoriei existente încă ceva, un nou corp teoretic — iar rezultatul acestei aditii va putea fi și el supus operației de skolemizare. De aceea, teoria causală a referinței nu reușește nici ea să înlăture interpretările neintenționate /5, p. 477/.

Date fiind, pe de o parte, meritele incontestabile ale teoriei causale (sau istorice*) a referinței, dar și, pe de altă parte, forța argumentelor lui Putnam, e necesar ca, în măsura în care simțim nevoia de a apela la o teorie satisfăcătoare a felului în care termenii teoretici referă, să formulăm un punct de vedere cît se poate de clar asupra semnificației și relevanței ce pot fi atașate teoriei causale a referinței. Poziția noastră stă sub următoarele două susțineri (pe care, în paragraful următor, dar și în capitolele următoare, ne vom strădui să le argumentăm dinspre mai multe direcții):

- 1) teoria causală a referinței trebuie să poată fi revendicată;
- 2) teoria causală a referinței poate fi reformulată pur semantic.

Să explicităm pe scurt sensul acestor susțineri. În primul rînd, considerăm că pentru realism ideea fixării referinței și a păstrării ei transteoretice (în general: transcontextuale) este definitorie. Credem însă că realiștii trebuie să aibă în vedere lecția lui Putnam: pe de o parte, considerăm că e necesară specificarea unor supoziții semantice capabile să dea seamă de felul în care, deși indeterminarea referinței nu poate fi evitată, referința poate fi, totuși, fixată. Pe de altă parte, nu credem că realiștii au dreptate să susțină că a păstra transteoretic referința înseamnă a păstra transteoretic ontologia. Într-adevăr, pentru realiști a păstra referința pare să însemne a putea referi din perspective teoretice diferite la același lucru — deci, a păstra invariantă ontologia asumată. Totuși, teza *metodologică* a păstrării referinței ar

* Ea ar solicita, de aceea, considerații de natură pragmatică; lucrul acesta se vedește, în primul rînd, prin faptul că e necesară introducerea unui lanț causal de transmisiuni ale referinței unui termen. În acest sens, teoria istorică a referinței nu pare a ține numai de domeniul semanticii pure.

putea fi înțeleasă *ontologic (realist)* într-un sens *mai slab*: ea ar însemna a putea vorbi dintr-o perspectivă teoretică de referință *intenționată* — cu sau fără succes — de acel termen într-o altă perspectivă teoretică. E nevoie nu să păstrăm „ontologia“, ci să avem *putința de a arăta ce intenționează să refere în diverse contexte* (teoretice) *termenii teoretici* (vezi mai pe larg pentru aceasta § 5.1).

În al doilea rând, vom încerca să atașăm o interpretare semantică noțiunii de lanț causal de transmisiuni ale referinței unui termen. Ea va fi construită nu istoric, ci semantic, ca posibilitate de a reconstrui într-o teorie intențiile referențiale pe care un termen le are într-o altă teorie²² (vezi în special § 4.1.3 și § 4.3).

3.2. Natura ipotezelor semantice. Punctul de vedere al realismului local

Un argument puternic în aprecierea abordării lingvistico-formale, sintactice a teoriilor științifice e următorul: fie MT mulțimea acelor entități fizice cărora T li se aplică cu succes. MT descrie, așadar, modelele teoriei T . Vom accentua aici asupra unui aspect foarte important: modelele m sînt înțelese în maniera lui Suppes, deci ca nelegate de o anumită sintaxă. Argumentul se poate formula acum precum urmează: fie L un limbaj al lui T ; în acest caz, T poate fi identificată cu mulțimea TL a teoremelor sale (formulate în limbajul L). Există atunci o mulțime MTL de modele ale lui TL . O expresie H e o teoremă a lui T (T fiind formulată în L) atunci și numai atunci cînd H e adevărată în orice element din MTL . Să observăm, de asemenea, că un m aparținînd lui MTL e de forma (A, I) , unde A e domeniul lui m , iar I e o funcție de interpretare; e evident, astfel, că elementele lui MTL sînt concepute într-un cu totul alt mod decît elementele familiei MT . Problema importantă care apare acum e aceasta: e posibil să se stabilească o relație strînsă între MT și MTL ? Relația căutată ar fi una biunivocă — altfel spus, fiecărui element din MTL să-i corespundă un și numai un element din MT . Dacă o astfel de relație există — dacă, deci, T ar fi *semantic completă* — atunci, adoptînd o perspectivă formal-sintactică asupra lui T , întreaga informație empirică relevantă asupra lui T poate fi obținută în acest cadru.

Două sînt dificultățile care apar: mai întii, pentru orice teorie TL (= teoria T formulată în limbajul L) se pot pro-

duce modele numerabile ale acesteia; sau, pentru o teorie fizică, se pot produce modele construite pe domenii care în nici un caz nu pot fi incluse în sfera de aplicație a teoriei. Mai în general însă, dificultatea e următoarea: modelele lui TL nu pot fi specificate decît cel mult pînă la izomorfism²³. Un exemplu, împrumutat din teoria măsurătorii fundamentale (el aparține lui B. Ellis și e citat în Krantz, Luce ș.a. /1/), e acesta: operația de concatenare pentru măsurarea lungimilor are următoarea interpretare empirică. Pe o linie dreaptă, se pun cap la cap cele două tije de comparat. Există însă cel puțin o altă interpretare, total diferită de aceasta, pentru concatenare: fie două tije a și b ; atunci concatenarea lor aob este ipotenuza triunghiului drept ale cărui catete sînt a și b . Relația de comparare a lungimilor ($<$) e determinată punînd cele două tije una lîngă alta astfel încît unul din capete să coincidă și observînd apoi care dintre ele se întinde mai mult la celălalt capăt. Ambele interpretări ale concatenării satisfac însă *axiomele structurilor extensive* închise (Krantz, Luce ș.a. /1, p. 71/). Aceste structuri se definesc în felul următor: fie A o mulțime nevidă, \angle o relație binară pe A , iar o o operație binară închisă pe A . Tripletul (A, \angle, o) e o structură extensivă închisă dacă pentru orice a, b din A , sînt satisfăcute următoarele axiome:

- 1) axioma ordinii slabe: (A, \angle) e o ordine slabă, altfel zis \angle e o relație reflexivă, tranzitivă și conectată pe A ;
- 2) axioma asociativității slabe: $a o (b o c) \angle (a o b) o c$;
- 3) axioma monotoniei: $b \angle a$ dacă și numai dacă $b o c \angle a o c$; dacă și numai dacă $c o b \angle c o a$;
- 4) axioma lui Arhimede: dacă $b \angle a$, atunci pentru orice c din A există un întreg pozitiv n încît $nb o c \angle na o c$, unde na se definește recursiv astfel: $1a = a$; $(n + 1)a = na o a$. Structura este pozitivă dacă, în plus, satisface
- 5) axioma pozitivității: $a \angle a o b$

Se arată ușor, utilizînd o interpretare în domeniul numerelor reale pozitive, că cele cinci axiome sînt consistente; notăm în plus că o structură extensivă închisă este un model în sensul lui Suppes al unei teorii a măsurării fundamentale.

A doua dificultate care apare e următoarea: care sînt pozițiile logico-filosofice ale argumentelor în favoarea sau împotriva completitudinii semantice a unei teorii? În cele ce urmează, aspectele relevante legate de ea vor fi abordate în conexiunile lor cu problematica ridicată de prima dificultate menționată aici.

lui van Fraassen asupra structurii teoriilor se bazează pe reprezentări în „spațiul stărilor“ (van Fraassen /1/); această reprezentare, prin care teoriile nu sînt concepute ca mulțimi de enunțuri, ci abordate prin intermediul teoriei modelelor și topologiei — autorul se revendică drept un continuator al lui Suppes — este, în opinia sa, relevantă într-un grad ridicat în raport cu practica științifică).

În general, cercetarea critică a punctelor de vedere avansate în vederea depășirii dificultăților generate de existența modelelor neintenționate s-a aplecat fie asupra premiselor acestora, fie asupra mecanismelor prin care sînt derivate concluziile inacceptabile, fie asupra concluziilor însele. Credem că relevanța cea mai mare o are cea abordare ce se apleacă asupra premiselor, *supozițiilor* care conduc la imposibilitatea de a discerne între interpretări diferite, dar posibil chiar izomorfe ale unei teorii; în al doilea rînd, credem că mecanismele prin care se probează această imposibilitate sînt relevante exact în măsura în care utilizarea lor încorporează supoziții chestionabile.

Vom relua, în acest context, concepția lui H. Putnam privind imposibilitatea de a concilia, în perspectiva „realismului metafizic“, înțelegerea lingvistico-formală a teoriilor științifice cu existența modelelor lor neintenționate. Argumentele lui Putnam /5/ se concentrează cu precădere în jurul unor rezultate riguroase logice (teorema lui Löwenheim-Skolem — un paradox în filosofia logicii, nu în logică, consideră Putnam); în Putnam /6/ aceleași concluzii sînt susținute, între altele, pe baza unui raționament percutant prin caracterul său intuitiv²⁴. Vom încerca în cele ce urmează să realizăm o cercetare critică a acestuia, în scopul sesizării supozițiilor sale *logico-filosofice*.

Analiza semantică întreprinsă aici este, în același timp, o reconstrucție a problematicii ridicate de teza incomensurabilității formulate de Feyerabend, Hanson, Kuhn; iar soluția dată paradoxului pe care îl vom considera în cele ce urmează este, credem, în cel mai înalt grad relevantă în ce privește chestiuni ca reducerea interteoretică, schimbarea sensului termenilor științifici, comensurabilitatea teoriilor, progresul științific: aceasta este rațiunea pentru care am acordat în lucrare un spațiu atît de larg acestui paradox. (Mai jos, în §4.1.3, vom reveni asupra consecințelor adoptării perspectivei semanticii locale în cercetarea științei).

În ce de-al doilea capitol al cărții sale /6/, H. Putnam discută „o problemă în legătură cu referința“. Punctul de vedere îndeobște acceptat asupra referinței, arată Putnam, prezintă următoarea dificultate: se încearcă să se fixeze intensiunile și extensiunile termenilor individuali pe temeiul fixării condițiilor de adevăr pentru propozițiile (considerate ca întreg) în care aceștia apar (p. 32—33). Putnam susține o teză foarte tare: nu poate fi admisă nici o perspectivă potrivit căreia dacă sînt fixate valorile de adevăr pentru propozițiile ca întreg, se poate fixa și referința termenilor ce apar în ele — chiar dacă sînt specificate valorile de adevăr ale propozițiilor în toate lumile posibile (p. 33). Într-adevăr, argumentează el, e posibil să se găsească două interpretări diferite ale unui limbaj (aceasta în sensul că ele atașează extensiuni și intensiuni diferite termenilor individuali), dar care, în același timp, atașează aceleași valori de adevăr fiecărei propoziții în fiecare lume posibilă²⁵. Demonstrația tehnică a teoremei e dată în Appendix-ul la /6/, iar o ilustrare a metodei e discutată pe larg în capitolul menționat: e vorba de „paradoxul“ pisicii pe rogojină. Fie propoziția:

(1) O pisică e pe o rogojină.

Condițiile ei de adevăr sînt ușor de stabilit: dacă într-o lume posibilă, să spunem w , există o pisică pe o rogojină, atunci (și numai atunci) propoziția (1) e adevărată la w (copula „este“ e înțeleasă atemporal: a fost, este sau va fi). Problema e însă următoarea: cînd cineva spune: „Există o pisică pe o rogojină“, el asumă că termenul „pisică“ referă la pisici, iar termenul „rogojină“ referă la rogojini.

Cum e însă posibil ca un termen să refere exact la ceea ce noi intenționăm ca el să refere? (Notăm, în paranteză, că întrebarea este pusă într-o manieră kantiană). Cel mai popular răspuns printre filosofi pare să fie următorul: dacă „pisică“ nu ar referi la pisici, ci, să spunem, la cireșe, iar „rogojină“ nu ar referi la rogojini, ci, să spunem, la pomi, atunci propoziția (1) ar fi adevărată în toate acele lumi posibile în care cel puțin o cireășă se află în (cel puțin) un pom. Dar nu sîntem obligați să presupunem nici o conexiune necesară între faptul că o pisică stă pe o rogojină și faptul că o cireășă se află într-un pom; de aceea, va exista o lume posibilă în care cele două fapte nu coexistă. Atunci, însă, va exista o lume posibilă în care, de exemplu, (1) va fi adevărată, dar propoziția

(2) O cireaşă e într-un pom.
e falsă. Prin urmare, condițiile de adevăr (în cel puțin o lume posibilă) diferă pentru termeni cu referințe diferite, q.e.d.

Este însă posibil, argumentează Putnam, să se găsească o altă propoziție:

(3) O pisică[^] stă pe o rogojină[^].
astfel încât (3) e adevărată în exact acele lumi posibile în care (1) e falsă — dar în lumea reală, de exemplu, „pisică[^]“ referă la cireșe, iar „rogojină[^]“ referă la pomi; sau, altfel spus: propoziția (1) a primit o altă interpretare — „pisică“ însemnând acum „pisică[^]“, iar „rogojină“ însemnând acum „rogojină[^]“. Proprietatea de a fi o pisică[^] (respectiv: a fi o rogojină[^]) se definește prin cazuri — cele patru cazuri fiind:

(*w*) Cel puțin o pisică e pe o rogojină și cel puțin o cireaşă e într-un pom.

(*w'*) Cel puțin o pisică e pe o rogojină și nici o cireaşă nu e în nici un pom.

(*w''*) Nici o pisică nu e pe nici o rogojină și nici o cireaşă nu e în nici un pom.

(*w'''*) Nici o pisică nu e pe nici o rogojină și cel puțin o cireaşă e în un pom.

(În realitate, Putnam combină cazurile trei și patru; dezvoltarea argumentului necesită însă specificarea lor separată).

Fiecare lume posibilă w_i poate fi caracterizată ca o pereche ordonată a propozițiilor „Cel puțin o pisică e pe o rogojină“ și „Cel puțin o cireaşă e într-un pom“; să scriem 1 dacă respectiva propoziție e adevărată la w_i și -1 dacă ea e falsă la w_i . Astfel, se obține: $w \rightarrow (1, 1)$; $w' \rightarrow (1, -1)$; $w'' \rightarrow (-1, -1)$; $w''' \rightarrow (-1, 1)$.

Definițiile celor două proprietăți sînt următoarele. Mai întâi însă, vom simboliza: Px pentru x e o pisică; Rx pentru x e o rogojină; Ox pentru x e o cireaşă; Mx pentru x e un pom; Qx pentru x e un quark.

Df. 1. Definiția lui pisică[^] (P^{\wedge}): x e o pisică[^] ($P^{\wedge}x$) dacă și numai dacă: e cazul că w și Ox ; sau e cazul că w' și Px ; sau e cazul că w'' și Ox ; sau e cazul că w''' și Px .

Df. 2. Definiția lui rogojină[^] (R^{\wedge}): x o e rogojină[^] ($R^{\wedge}x$) dacă și numai dacă: e cazul că w și Mx ; sau e cazul că w' și Rx ; sau e cazul că w'' și Qx ; sau e cazul că w''' și Qx (p. 34).

Putnam apelează la predicatul „este un quark“ pentru a sublinia că definiția termenilor de forma lui rogojină[^] poate fi construită într-un chip oricît de arbitrar. Dezvoltarea argumentului s-ar complica însă mult în acest fel,

căci, construind — cum se va vedea mai jos — termeni ca rogojină pe baza lui rogojină[^] (considerat de această dată ca primitiv), ar fi nevoie, de asemenea, de termenul quark[^]. De aceea, spre a simplifica discuțiile, vom înlocui definiția 2 cu următoarea:

Df. 3. Definiția lui rogojină[^] (R^{\wedge}): x e rogojină[^] ($R^{\wedge}x$) dacă și numai dacă: e cazul că w și Mx ; sau e cazul că w' și Rx ; sau e cazul că w'' și Mx ; sau e cazul că w''' și Rx .

În conformitate cu Df.1. și Df. 3, propozițiile (1) și (3) au exact aceeași valoare de adevăr în fiecare lume posibilă²⁶. Credem că zona fierbinte a argumentării e următoarea: avem o mulțime W de lumi posibile, fiecare din ele căzînd sub unul din cele patru cazuri menționate anterior (funcția de interpretare se presupune de asemenea că e definită). Definiția lui P^{\wedge} se construiește nu relativ la fiecare lume posibilă în parte, ci relativ la *structura semantică* (W, I) considerată ca întreg. Pentru a ști ce înseamnă a fi o pisică[^] trebuie să se cunoască ce înseamnă a fi o pisică la fiecare lume ce cade sub cazul w , ce înseamnă a fi cireaşă la fiecare lume ce cade sub cazul w' ș.a.m.d. „ P^{\wedge} “, conchide Putnam, referă astfel la o *proprietate extrinsecă* a lui x (întrucît definiția ei cere luarea în considerare și a altor obiecte decît pisicile — lumi posibile, cireșe etc.), în timp ce „ P “ sau „ C “ referă la *proprietăți intrinseci* ale obiectelor.

Strategia lui Putnam (structural identică cu cea a lui Goodman /1/ utilizată de acesta în cercetarea predicatelor proiectibile) e aceea de a arăta că nu există nici un criteriu logic sau epistemologic pentru a divide proprietățile în intrinseci și extrinseci: o proprietate e extrinsecă sau intrinsecă, argumentează Putnam, doar *relativ la* o alegere a proprietăților care, într-un limbaj anumit, sînt considerate ca primitive, de bază; nici o proprietate nu e extrinsecă sau intrinsecă în sine (p. 38). De pildă, în limba naturală, „pisică“ și „rogojină“ sînt luate ca primitive. Dar, argumentează Putnam, este egal posibil să procedeze și invers: să se plece de la „pisică[^]“ și „rogojină[^]“ și să se definească apoi „pisică“ și rogojină[^]²⁷. Fie următoarele patru cazuri:

(*w[^]*) Cel puțin o pisică[^] stă pe o rogojină[^] și cel puțin o cireaşă[^] e într-un pom[^].

(*w'[^]*) Cel puțin o pisică[^] stă pe o rogojină[^] și nici o cireaşă[^] nu e într-un pom[^].

(*w''[^]*) Nici o pisică[^] nu stă pe nici o rogojină[^] și nici o cireaşă[^] nu e în nici un pom[^].

(w'''') Nici o pisică[^] nu stă pe nici o rogojină[^] și cel puțin o cireasă[^] e într-un pom[^].

Predicatul pisică (P) se definește prin cazuri, de pildă, astfel (cu totul analog definiției predicatului pisică[^]— P^{\wedge}):

Df. 4 x e o pisică (Px) dacă și numai dacă: e cazul că w^{\wedge} și $C^{\wedge}x$; sau e cazul că w'^{\wedge} și $P^{\wedge}x$; sau e cazul că w''^{\wedge} și $C^{\wedge}x$; sau e cazul că w''''^{\wedge} și $P^{\wedge}x$.

Predicatul rogojină, la rîndul său, se definește prin:

Df. 5 x e o rogojină (Rx) dacă și numai dacă: e cazul că w^{\wedge} și $M^{\wedge}x$; sau e cazul că w'^{\wedge} și $R^{\wedge}x$; sau e cazul că w''^{\wedge} și $M^{\wedge}x$; sau e cazul că w''''^{\wedge} și $R^{\wedge}x$.

Nu există atunci nici un criteriu logic sau epistemo-logic pentru a susține că atunci cînd un vorbitor utilizează un cuvînt, „pisică“ de exemplu, el înțelege să se refere prin el la pisici și nu la pisici[^]; singura soluție satisfăcătoare, consideră Putnam, este *realismul intern* (un „transcendentalism fără lucruri în sine“): concepția conform căreia limbajul și lumea nu își stau față în față, ca două entități străine una alteia; atît obiectele, cît și semnele pentru ele sînt interne schemei de descriere și, de aceea, e posibil să se spună care e referința fiecărui semn (p. 52). Adoptarea realismului intern permite evitarea posibilității de apariție a interpretărilor neintenționate, de genul celei derivate prin construirea propoziției (3).

Intenționăm, în cele ce urmează, să punem în evidență o serie de *supoziții semantice* ale demonstrației lui Putnam; această strategie de abordare critică a „paradoxului“ credem că e superioară atît celei de a pune la îndoială, în primul rînd, supozițiile ontologice sau epistemologice ale demonstrației (Merrill), cît și celei de a respinge concluzia pe temeiul existenței unor limite ale instrumentului logic folosit în derivarea „paradoxului“, întrucît, mai întîi, se reușește reconstruirea într-un cadru semantic mai larg a poziției lui Putnam; pentru că, în al doilea rînd, e subliniată valabilitatea criticii lui Putnam; în sfîrșit, întrucît este schițat un program de a „trece dincolo“ de stadiul prezent al discuției.

Să observăm că elaborarea amănunțită a „paradoxului“ lui Putnam necesită — la un moment dat — definirea pe baza predicatelor P^{\wedge} și C^{\wedge} a predicatelor P și C ; dar, la fel ca și P^{\wedge} , P se construiește prin cazuri: de aceea, în demonstrație apare o expresie de forma „e cazul că w'^{\wedge} și x e un P^{\wedge} “. Expresia aceasta nu poate fi însă semnificativă decît dacă se presupune că „ x e un P^{\wedge} “ e sau adevărată sau falsă

la w'^{\wedge} (sau, echivalent, asertează Putnam, la w' ; această supoziție va fi cercetată pe larg mai jos).

Ce garantează însă posibilitatea de a trece de la Df. 1 — în care expresia „ x e un P^{\wedge} “ nu pare a fi direct raportată la o lume posibilă, în particular w' — la: „ x e un P^{\wedge} “ e adevărată (sau falsă) la w'^{\wedge} ? Singurul răspuns plauzibil e acela că în definiția lui P^{\wedge} (Df. 1) există o referință implicită la o lume posibilă, să zicem, w_1 — că deci definiția e relativă la w_1 și e de forma:

Df. 1'. x e un P^{\wedge} la w_1 dacă și numai dacă e cazul că w și x e un C ; sau e cazul că w' și Px ; ...

Condițiile care pot fi puse asupra comportamentului logic al lui w_1 ne vor conduce în situația de a putea reconstrui riguros atît poziția realismului numit „metafizic“ de Putnam, cît și cea a internalismului — care, mai jos, vor fi raportate critic la perspectiva filosofică în raport cu care e construită argumentarea din acest paragraf: *realismul local sau reflexiv*. Această soluție — pe care mai jos vom încerca să o dezvoltăm în contextul definit aici — afirmă că în determinarea unui predicat (de exemplu, P sau P^{\wedge}) nu e posibil să se separe între intensiunea și extensiunea acestuia; că, la fiecare lume posibilă, P^{\wedge} , de exemplu, nu intervine exclusiv prin extensiunea sa, ci e presupusă și intensiunea lui. Că, deci, e imposibil să se facă abstracție la o lume posibilă, să zicem w , de ceea ce P^{\wedge} este la oricare altă lume posibilă w' . În trecerea de la w' la w nu e posibil să uităm de tot ceea ce e legat la w' de predicatul P^{\wedge} . Soluția are două avantaje: în primul rînd, ea înglobează avantajele teoriei semantice a sensului, căci susține că intensiunea e analizabilă în funcție de extensiunea predicatului la fiecare lume posibilă; în al doilea rînd, ea înlătură punctul de vedere că intensiunea e un produs secundar posterior extensiunii (și în principiu dispensabil) — adică, obiecția că la fiecare lume posibilă determinarea extensiunii nu presupune intensiunea.

Nu e însă dificil de observat că Putnam înțelege într-un mod total diferit de cel evocat mai sus definiția predicatului P^{\wedge} (acest lucru se observă foarte bine în demonstrația formală dată în Appendix). Din punctul său de vedere, această definiție are următoarea structură: x e o pisică[^] se definește astfel: a) x e P^{\wedge} la w dacă și numai dacă x e C la w ; b) x e P^{\wedge} la w' dacă și numai dacă x e P la w' etc. Altfel scris: la w , $P^{\wedge}x$ dacă și numai dacă Cx ; la w' , $P^{\wedge}x$ dacă și numai dacă Px etc.

Prin urmare, pentru Putnam, se echivalează, de pildă, a fi, pisică[^] la w și a fi cireasă la w . Echivalența între P^A -la $-w$ și C -la $-w$ e înțeleasă ca o echivalență între mulțimi de obiecte: predicatul pisică[^] și cireasă au la w aceeași extensiune. Fie predicatul P^A ; la w se alege ca extensiune a sa mulțimea P_w^A ; întâmplător, când s-a construit predicatul cireasă, extensiunea sa C_w la w a apărut a fi aceeași mulțime P_w^A . Nimic altceva nu e implicat în această situație!

În această procedură, de bună seamă, ceva e neintuitiv: Putnam formulează chestiunea spunând că în timp ce „cireasă“ și „pisică“ exprimă proprietăți intrinseci ale obiectelor, „pisică[^]“ și „cireasă[^]“ exprimă proprietăți extrinseci ale acestora²⁸. Distincția, avertizează el, e însă relativă, căci predicatul pisică se poate construi la rîndul său ca o proprietate extrinsecă, iar pisică[^] poate fi determinat ca o proprietate intrinsecă; nu se poate distinge, nici pe criterii logice, nici epistemologice, între caracteristicile predicatelor pisică și pisică[^].

Supoziția semantică chestionată prin acest rezultat e, în viziunea lui Putnam, aceea că fixarea condițiilor de adevăr pentru propoziții e o condiție suficientă pentru a determina referința. Concluzia aceasta îi slujește filosofului american pentru a susține caracterul epistemologic al conceptului de adevăr și, prin aceasta, pentru a respinge „realismul metafizic“, o dată cu acceptarea poziției internalismului. Ceea ce dorim să sugerăm însă mai jos e că structura argumentului e mult mai complicată decît ne lasă să credem Putnam. „Paradoxul“ obținut de el permite, într-adevăr, să se chestioneze unele supoziții semantice fundamentale. El e, așa cum sublinia autorul lui, un „paradox veritabil“ și, de aceea, important: dintr-un atare motiv, credem că încercarea de a evalua poziția lui Putnam trebuie să permită o reconstrucție într-un cadru mai cuprinzător a tezelor sale, nu să constea doar într-o respingere a strategiei sale de argumentare — așa cum au gândit Merrill ori Pearce și Rantala întîmpinările lor — dar, în același timp, e necesară o cercetare și o evaluare critică a supozițiilor semantice alternative. Intenția noastră e aceea de a construi un cadru semantic larg, capabil să permită o comparare critică a „realismului metafizic“ și a internalismului.

La temelia argumentării lui Putnam se află o anumită concepție privitoare la raportul între extensiune și intensiune.

Atunci cînd, în definirea predicatului pisică[^], Putnam construiește o clauză de felul: x e P^A la w dacă și numai dacă x e C la w , el asumă că extensiunea la w e a lui „pisică[^]“ se poate construi fără a fi nevoie de implicarea unei alte lumi posibile, ci doar prin inspectarea faptelor din lumea w . Ce înseamnă însă această „inspectare“? E vorba despre o activitate care nu iese în sfera lui w ; ea se realizează prin considerarea faptelor din w : că cel puțin o pisică stă pe o rogojină și că cel puțin o cireasă e într-un pom. Aceste fapte au însă un caracter *nemodal*: adică, a determina dacă ele au loc sau nu la o lume posibilă nu necesită apelul la alte lumi posibile²⁹. Apoi, intensiunea predicatului apare ca o chestiune secundară, derivată, constînd în punerea împreună a rezultatelor obținute la fiecare lume posibilă: acesta este punctul de vedere asupra raporturilor între extensiune și intensiune care credem că este chestionat de „paradoxul“ lui Putnam. (Desigur, susținerea acestei teze face necesară evidențierea posibilității de a indica felul în care, părăsindu-se un atare punct de vedere asupra raportului extensiune/intensiune, se menține distincția intrinsec/extrinsec. Vom încerca să arătăm că acesta e cazul, acceptînd chiar că argumentul lui Putnam sesizează un aspect fundamental al problemei).

Mai întîi, trebuie observat că poziția susținută de Putnam e reflexivă: chiar și punctul de vedere al realismului intern poate fi *skolemizat* — adică se poate susține că el are un model neintenționat. Pe o atare pistă se poate argumenta din mai multe direcții:

1) lumile posibile w , w' , w'' și w^A , w'^A , w''^A , w'''^A sînt construite prin cazuri: pentru a determina, de pildă, pe w , e necesar ca propozițiile (1) și (2) să fie adevărate; iar pentru a determina pe w' se cere ca propozițiile (1)[^] și (2)[^] (adică: „O pisică[^] e pe o rogojină[^]“ și „O cireasă[^] e într-un pom[^]“) să fie adevărate. Dar, s-ar putea argumenta la Putnam, e posibil să se construiască o interpretare a limbajului nostru — adică, a limbajului în care s-a construit „paradoxul“ analizat aici — astfel încît, păstrîndu-se valorile de adevăr pentru propozițiile cu ajutorul cărora se fixează referința lui „ w^A “, „ w'^A “ să refere la w' , iar „ w''^A “ să refere la w (cu privire la rolul acestui tip de argumentare în combaterea scepticismului, cf. Putnam /6/).

2) Apoi, dacă, așa cum susține Putnam, în interiorul unei scheme de descriere putem distinge între pisică și pisică[^],

se poate aplica chiar acestui caz același argument: încît, chiar dacă noi dorim să vorbim despre pisici, în realitate referim la pisici[^]; iar dacă Putnam ar replica spunînd că și la nivelul discursului asupra schemelor de descriere e necesară adoptarea internalismului — argumentul de față se va putea iarăși itera și regresul ar putea să se desfășoare la nesfîrșit.

3) În sfîrșit, dacă se susține că în lumea reală „pisică[^]” referă la cireșe, se poate totuși construi o interpretare a limbajului în care s-a construit „paradoxul” astfel încît „pisică[^]” să refere la cireșe nu în lumea reală, ci în o altă lume posibilă. Prin urmare, obiecția e următoarea: argumentele lui Putnam nu pot proba că „pisică” și „pisică[^]” au referințe diferite în lumea reală, ci doar că, cel mult, în anumite lumi posibile ele au referințe diferite. Putnam nu are cum să argumenteze (căci se poate skolemiza chiar și limbajul în care apar nume pentru lumile posibile) că *exact* la lumea reală „pisică” și „pisică[^]” au referințe diferite³⁰. Să notăm că Putnam susține că nici teoria cauzală a referinței nu reușește să arate *ce* e referința, ci doar cum poate fi ea folosită (Putnam /4/) și că apelînd la această teorie indeterminarea referinței se menține /5/. De aceea, conform poziției lui Putnam, chiar dacă s-ar susține că numele pentru lumi posibile sînt designatori rigizi, nu s-ar bloca posibilitatea de skolemizare a limbajului în care apar aceste nume.

Totuși, nu aceasta e linia de argumentare pe care o vom urma în cele ce urmează. Intenția noastră este aceea de a aduce temeuri în sprijinul ideii că prima modalitate de a înțelege Df. 1 e superioară celei de-a doua (cele a lui Putnam). Să presupunem într-adevăr ar fi posibil ca predicatul „pisică[^]” să fie construit la o lume posibilă w fără nici un apel la o altă lume posibilă; că, deci, în determinarea extensiunii sale la w nu ar interveni intensiunea sa. Problema e aceea de a arăta în ce constă informația că un obiect x aparține extensiunii la w a predicatului „pisică[^]”: nu există însă nimic, conform supozițiilor semantice adoptate de Putnam, care să ne facă să spunem că extensiunea lui „pisică[^]” (la w) e mulțimea *pisicilor*; căci, pentru a afirma acest lucru, ar fi nevoie să se poată spune că acel x care este în extensiunea (la w) a lui „pisică[^]” e o *pisică*. Dar, pe de altă parte, nici un criteriu nu e sugerat pentru a stabili aceasta. Lumea posibilă w a fost determinată pe baza a două condiții: și tot pe baza lor ar trebui să poată fi construit la w predicatul

„pisică[^]”. Problema[^] e însă următoarea: cînd se afirmă că „O pisică stă pe o rogojină” sau se asumă că *se cunoaște deja* ce înseamnă că x e o pisică și că y e o rogojină — pentru a afirma apoi că între ele e o anumită relație (dar aceasta nu revine doar la a cunoaște extensiunea la w a predicatului „pisică[^]”, ci se presupune mai mult: că știm *ce înseamnă* a fi pisică); atunci însă intensiunea lui „pisică[^]” intervine ca prealabil al determinării extensiunii sale la w). Sau, pe de altă parte, propoziția „O pisică stă pe o rogojină” stă la baza posibilității de a stabili mulțimea pisicilor la w (= extensiunea la w a predicatului în cauză). Atunci, însă, „pisică[^]” are o anumită extensiune la w , dar nu se poate spune că x e o pisică decît într-un sens mult prea restrîns, fără a putea pretinde că afirmînd acest lucru e asumat sensul predicatului „pisică[^]”; situația e identică cu a spune că $x \in \{x, y\}$, unde nimic nu se presupune despre x , despre y , despre $\{x, y\}$; extensiunile (= mulțimi de obiecte) pot fi grupate în indiferent ce mod pentru a forma intensiuni; nu există nici o legătură între P -la- w și P -la- w' ! Acesta e un fel de a spune că nu atașăm nici o interpretare acestor extensiuni: P -la- w nu e mulțimea pisicilor existente la w , ci, pur și simplu, o mulțime de obiecte unite într-un mod arbitrar. Aceasta e concluzia ultimă a supozițiilor semantice avute aici în vedere.

În demonstrația sa, Putnam nu respinge această idee semantică, ci doar o anumită manieră filosofică de a o utiliza — anume poziția „realismului metafizic”: în acest scop, el argumentează că această supoziție duce la concluzia că distincția extrinsec/intrinsec nu se poate susține, că nu se poate diferenția între „pisică” și „pisică[^]”.

Punctul de vedere susținut în lucrarea de față e răsturnat: mai întîi, se respinge această supoziție semantică; în al doilea rînd, considerăm că posibilitatea de a construi orice predicat fie într-o manieră extrinsecă, fie într-una intrinsecă exprimă o caracteristică fundamentală a tuturor predicatelor: orice predicat are un caracter *modal* — adică definirea lui la o lume posibilă presupune apelul la alte lumi posibile. Această teză, în intenția noastră, e o reconstrucție a ideii că *intensiunea* (unui predicat) *determină extensiunea* (lui) — teză de tip fregean. Sensul în care înțelegem aici cuvîntul „modal” e același pe care l-am folosit în § 3.3, unde termenii teoretici au fost tratați ca termeni modali. Într-o atare perspectivă, credem că argumentul lui Putnam

e o demonstrație că toate predicatul pot fi tratate, în anumite contexte, ca teoretice.

În acest loc intervine însă un alt aspect fundamental: dacă intensiunea nu poate fi ferm separată de extensiune — păstrându-se însă ideea de a analiza intensiunea în raport cu extensiunea (predicatul) la fiecare lume posibilă (cele două teze nu sînt, în perspectiva semanticii locale schițată mai jos, incompatibile, așa cum ar părea din alte perspective!) — dacă deci orice predicat poate fi privit, echivalent, fie „intensional“, fie „extensional“ — atunci ne putem întreba: a ajuns critica quineană a dichotomiilor pînă aici? Iar dacă, la fel ca și distincția analitic/sintetic, nici cea între extensiune și intensiune, între referință și sens nu poate fi susținută, cît de mult mai stă în picioare însăși această critică quineană? Aceasta e întrebarea: dacă perspectiva lui Quine nu cumva se apleacă reflexiv asupra ei înseși, demolindu-se cu propriile sale forțe.

Teoria realist-locală expusă mai jos cuprinde o respingere a tezei relativității ontologice. Realismul local vrea să fie o teorie ontologică post-quineană — căci critica lui Quine nu e respinsă, ci, acceptîndu-se structurile ei fundamentale, depășită.

Ideea pe care o vom exploata mai jos e următoarea: fie definiția predicatului „pisică“ — x e pisică dacă și numai dacă w și x e cireașă sau e cazul că w' și x e pisică... Cum s-a arătat deja, Putnam o înțelege în felul următor: dacă e cazul că w , atunci x e pisică dacă și numai dacă x e cireașă; dacă e cazul că w' , atunci x e pisică dacă și numai dacă x e pisică³¹... Vom încerca să tratăm însă această definiție în felul următor. Fie w_1 una din lumile posibile w, w', w'', w''' . Atunci: la w_1 , x e pisică dacă și numai dacă sau e cazul la w că x e cireașă; sau e cazul la w' că x e pisică...

Pentru mai mare simplitate, vom formaliza: wPx va sta pentru la w e cazul că Px etc.; pentru a pune în evidență faptul că definiția predicatului „pisică“ se face relativ la lumea posibilă w_1 , vom scrie $w_1 \models$. Astfel, avem:

$$(4) w_1 \models P^\wedge(x) \text{ dacă și numai dacă } \\ w_1 \models wC(x) \vee w'P(x) \vee w''C(x) \vee w'''P(x)$$

sau, altfel scris,

$$(5) w_1 \models P^\wedge(x) \equiv wC(x) \vee w'P(x) \vee w''C(x) \vee \\ \vee w'''P(x)$$

În același fel, și predicatul P se poate defini extrinsec:

$$(6) w_1 \models P(x) \equiv w^\wedge C^\wedge(x) \vee w'^\wedge P^\wedge(x) \vee \\ \vee w''^\wedge C^\wedge(x) \vee w'''^\wedge P^\wedge(x)$$

În continuare presupunem că w și w^\wedge, w' și $w'^\wedge \dots$ sînt, respectiv, aceeași lume posibilă („sub o altă descriere“ — scrie Putnam): $W = W^\wedge$. Motivele pentru care se acceptă acest punct de vedere sînt însă diferite de cele ale lui Putnam și par să necesite o argumentare mai detaliată. Ideea e aceea că lumile posibile joacă în semantică un rol *transcendental*: ele sînt înțelese drept condiții ale posibilității faptelor. (Din punct de vedere logic, o însemnată parte a acestei teze revine la a afirma că numele pentru lumile posibile sînt *designatori rigizi sub contexte* de forma $w_1 \models$; iar un context $w_2 A$ apare ca reflectare la $w_1 \models$ a unui context de forma $w_3 \models A$ — cf. Miroiu /1/).

Prin urmare, definiția lui P este:

$$(7) w_1 \models P(x) \equiv wC(x) \vee w'P^\wedge(x) \vee w''C^\wedge(x) \vee w'''P^\wedge(x)$$

pentru fiecare w_1 din W . (În continuare, ca și mai sus, se vor omite parantezele și se va scrie simplu, de exemplu, wPx în loc de $wP(x)$). De exemplu, pentru $w_1 = w$, se obține:

$$(8) w \models Px \equiv wC^\wedge x \vee w'P^\wedge x \vee w''C^\wedge x \vee w'''P^\wedge x$$

În mod analog, se definesc predicatul C și C^\wedge ;

$$(9) w_1 \models C^\wedge x \equiv wPx \vee w'Cx \vee w''Px \vee w'''Cx$$

$$(10) w_1 \models Cx \equiv wP^\wedge x \vee w'C^\wedge x \vee w''P^\wedge x \vee w'''C^\wedge x$$

pentru fiecare w_1 din W .

Strategia pe care o vom urma e următoarea: mai întîi, vom încerca să reconstruim în acest cadru (al *semanticii locale* — v. Miroiu /1/; ea e locală în sensul că întreaga demonstrație se desfășoară *sub un context* de forma $w_1 \models$) „paradoxul“ lui Putnam; în continuare, vom evidenția supozițiile semantice pe care se întemeiază și, pe această bază, vom urmări să definim supozițiile semantice ale „realismului metafizic“ și ale „realismului intern“, propunînd, de asemenea, o nouă perspectivă — cea a „realismului local“.

Primul pas al demonstrației constă în a descifra supozițiile semantice care permit ca, plecînd de la predicatul P^\wedge și C^\wedge , să se poată construi exact predicatul P^{32} — și nu un alt predicat, să zicem $P^{\wedge\wedge}$, care e față de P^\wedge ceea ce P^\wedge e față de P^{33} : altfel zis, sub ce supoziții sîntem îndreptă-

țiți să acceptăm (7) dacă acceptăm (5) și (9) și nu o expresie (7') de forma:

$$(7') w_1 \models P^{\wedge}x \equiv wC^{\wedge}x \vee w'P^{\wedge}x \vee w''C^{\wedge}x \vee w'''P^{\wedge}x$$

În scopul obținerii lui (7) din (5) și (9) vom substitui în (7) predicatul C^{\wedge} și P^{\wedge} conform cu (5) și (9): aserțiunea că prin (7) s-a reobținut exact predicatul P revine la a dovedi că prin această substituție se obține o identitate logică. Avem:

$$(11) w_1 \models Px \equiv w(wPx \vee w'Cx \vee w''Px \vee w'''Cx) \vee \\ \vee w'(wCx \vee w'Px \vee w''Cx \vee w'''Px) \vee \\ \vee w''(wPx \vee w'Cx \vee w''Px \vee w'''Cx) \vee \\ \vee w'''(wCx \vee w'Px \vee w''Cx \vee w'''Px)$$

și mai departe, utilizând distributivitatea contextelor construite prin lumile posibile peste operațiile calculului propozițiilor (pentru justificarea acestei treceri, cf. și Miroiu /1/):

$$(12) w_1 \models wPx \vee ww' Cx \vee ww''Px \vee ww'''Cx \vee \\ \vee w'wCx \vee w'w'Px \vee w'w''Cx \vee w'w'''Px \vee w''wPx \vee \\ \vee w''w'Cx \vee w''w'Px \vee w''w''Cx \vee w''w'''Cx \vee \\ \vee w'''w'Px \vee w'''w''Cx \vee w'''w'''Px$$

Problema ce răsare imediat aici are două fețe: mai întâi, care este sensul unei expresii de forma $ww''' Px$: în raport cu w , Px e cazul la w''' ; sau: că Px e cazul la w''' e adevărat la w^{34} ? Sîntem obișnuiți, conform semanticii standard, să ne întrebăm care e valoarea de adevăr la o lume posibilă w''' a expresiei Px , dar pare ciudat să se întrebe care e valoarea de adevăr a propoziției: „Că x e o pisică e cazul la w''' — la o altă lume posibilă, să zicem w'' ”. Și totuși, există situații avînd o structură asemănătoare, a căror semnificație logică a fost remarcată de diferiți cercetători (v. Miroiu /1/ pentru o discuție mai pe larg a problemei): de exemplu, are sens să ne întrebăm dacă la (lumea posibilă corespunzătoare zilei de) 10 martie 1988 e adevărat că a nins la București la (lumea posibilă corespunzătoare zilei de) 9 martie 1988; un alt exemplu: că am ochi căprui e o proprietate contingentă a mea — dar că am ochi căprui în realitate (= în lumea reală), aceasta e o proprietate necesară a mea, pe care o am în orice lume posibilă în care exist (distincția între Px

și wPx pare așadar să o cuprindă pe cea între: proprietăți și proprietăți indexate după lumi posibile; cf. și Plantinga /1/). În al doilea rînd, ce condiții semantice se pot formula asupra lui $w_1 \models ww'''Px$?

Principiul (natural) de reducere care se impune — și care, implicit, e considerat de Putnam ca subiacent realismului metafizic — e următorul (el este, abordînd chestiunea în termenii semanticii modale, un S5 — principiu; într-un atare sens, critica lui Putnam poate fi interpretată și ca o pledoarie pentru un principiu mai slab; care însă?):

$$(13) w_1 \models w_2w_3A \text{ dacă și numai dacă } w_1 \models w_3A$$

Deci (în raport cu w_1): că A e cazul la w_3 e adevărat la w_2 dacă și numai dacă A e într-adevăr cazul la w_3 (indiferent de oricare alte condiții ce ar depinde de w_2). Principiul afirmă că faptele la w_3 sînt așa cum sînt acolo independent de oricare altă lume posibilă w_2 ; toate faptele din w_2 se reflectă adecvat în w_3 ; lumea posibilă w_3 apare, e oglindită în w_2 așa cum e în realitate.

Cu ajutorul lui (13) se obține însă din (12):

$$(14) w_1 \models Px \equiv w(Px \vee Cx) \vee w'(Px \vee Cx) \vee w''(Px \vee Cx) \vee \\ w'''(Px \vee Cx)$$

și, mai departe, folosind cuantificarea peste lumi posibile:

$$(15) w_1 \models Px \equiv (Ew_2) w_2(Px \vee Cx)$$

Întrucît însă C e un predicat în fond oarecare, se poate lua C ca $\neg P$. Se obține astfel:

$$(15') w_1 \models Px \equiv (Ew_2) w_2(Px \vee \neg Px)$$

și, mai departe:

$$(15'') w_1 \models Px$$

Dar această ultimă formulă nu exprimă un adevăr logic, (ci, întrucît w_1 referă ambiguu la oricare element din W , ea exprimă faptul că în mod necesar x e o pisică); de aceea, pentru a se obține „paradoxul” lui Putnam e necesar să se modifice unele din supozițiile semantice implicate în demonstrație.

Doi pași sînt dintru început chestionabile: 1) trecerea de la (7) la (11) prin substituție; 2) principiul (13) al reflectării adecvate: orice lume posibilă reflectă adecvat ori-

care altă lume posibilă. Realismul metafizic — care, cum am văzut, nu poate fi formulat atît de simplu cum s-a încercat anterior — e un punct de vedere mai complicat, care, credem, implică ideea că *e ceva greșit în substituția menționată și că acest lucru se datorește aplicării greșite a principiului reflectării adecvate.*

La o analiză mai atentă a felului în care s-a efectuat substituția în (7), se poate decela următoarea structură a lui: în contextul $w_1 \models$ se construiește o expresie A echivalentă cu $P^\wedge x$; apoi această expresie e înlocuită în contextul $w_1 \models B$, unde B conține o subexpresie de forma $w_2 P^\wedge y$. Ideea pe care o susținem e aceea că în acest al doilea caz avem un context diferit de primul — anume, un context în care intervine o compunere a contextelor $w_1 \models$ și $w_2 \models$. Într-adevăr, pe baza unor condiții semantice simple se poate arăta că substituția lui $P^\wedge x$ cu A — dat fiind că

$$(16) w_1 \models P^\wedge x \text{ dacă și numai dacă } w_1 \models A$$

— se face în un context de forma:

$$(17) w_1 \models w_2 P^\wedge x$$

care, cum se va arăta imediat mai jos, e echivalent cu:

$$(17') w_3 \models P^\wedge x$$

Dar nimic nu garantează posibilitatea de a deduce din (16) și (17') că :

$$(17'') w_3 \models A$$

Iar dacă s-ar presupune iarăși un principiu de reflectare:

$$(18) w_1 \models w_2 B \text{ dacă și numai dacă } w_2 \models B$$

(reflectare *exterioară*, mai tare decît reflectarea *interioară* definită prin (13); cf. Miroiu /1/), din nou nu s-ar putea deduce (18') $w_3 \models A$ din (18'') $w_2 \models P^\wedge x$ și (16).

Soluția pe care încercăm să o propunem aici e următoarea: în acest argument intervine un tip particular de reflectare între lumile posibile — anume o *reflectare neadecvată* avînd forma: lumea w_1 apare din punctul de vedere al lumii w_2 (= e reflectată în w_2) ca fiind (ceea ce de fapt este) lumea posibilă w_3 . În termeni mai generali: lumea w_1 e reflectată de w_2 ca fiind ceea ce din punctul de vedere al lumii (considerate ca) reale w_4 este lumea w_3 ³⁶.

Fie, de exemplu, un sistem fizic cinematic. O particulă a e caracterizată prin șase mărimi: poziția și vitezele pe cele trei axe de coordonate; deci, se poate scrie $a(x_1, x_2, x_3, v_1, v_2, v_3)$. Interpunînd însă între această particulă și observator o lentilă, observatorul va avea imaginea $a(x'_1, x'_2, x'_3, v'_1, v'_2, v'_3)$ a acestui sistem fizic. Iar dacă observatorul are suficientă informație despre lentilă, atunci din $a(x'_1, x'_2, x'_3, v'_1, v'_2, v'_3)$ el ar putea deduce care este starea *reală*, nu numai cea care îi apare (prin lentilă), a sistemului cinematic considerat. Trebuie să ne luăm însă aici o doză ridicată de prudență în afirmații. În cazul de față spunem că observatorul poate, cunoscînd caracteristicile lentilei, să determine care e starea „reală” a sistemului considerat. Ce înseamnă însă „real”? Nu avem nici un motiv să îl echivalăm cu „ceea ce este real din perspectiva absolută”, cu „ceea ce este real din punctul de vedere al ochiului divin”, al „demonului lui Laplace”, al „cosmosului în sine” (Gramsci) etc. Căci, chiar dacă observatorul ar avea o informație „exactă” despre lentilă, totuși toate observațiile sale despre acel sistem fizic s-ar putea să-i fie accesibile numai prin mijlocirea unei alte lentile între el și sistemul lentilă-particula a (lentilă ale cărei caracteristici nu le cunoaște sau despre care nici măcar nu știe că există). Starea $a(x_1, x_2, x_3, v_1, v_2, v_3)$ e atunci *reală doar în raport cu ceea ce apare* sub cea de-a doua lentilă ș.a.m.d.

Am convenit anterior să se echivaleze fiecare lume posibilă w_1 din W cu o pereche de numere (i_1, j_1) , cu $i_1, j_1 = 1$ sau -1 . Se definește acum relația $R(w_1, w_2, w_3)$ în felul următor: $R(w_1, w_2, w_3)$ dacă și numai dacă $w_3 = w_1 \cdot w_2$, unde operația „ \cdot ” se definește astfel: dacă $w_1 = (i_1, j_1)$, $w_2 = (i_2, j_2)$, atunci $w_3 = w_1 \cdot w_2 = (i_1 \cdot i_2, j_1 \cdot j_2)$ — aici „ \cdot ” fiind înmulțirea obișnuită între numerele întregi. Se înlocuiește apoi orice context de forma $w_1 w_2 A$ cu $w_3 A$, dacă $R(w_1, w_2, w_3)$ ³⁷,

Să presupunem — pentru a simplifica în continuare demonstrația — că în toate formulele (4) — (10), w_1 este $w (= \text{lumea reală})$. Atunci, din (11) se obține ușor:

$$(19) w \models Px \equiv wPx \vee w'Cx \vee w''Px \vee w'''Cx \text{ }^{38}$$

sau, echivalent,

$$(19') w \models Px \equiv C^\wedge x$$

În același mod, se poate demonstra și formula

$$(20) w \models P^{\wedge}x \equiv Cx$$

(În general, dacă într-o expresie demonstrată se pune în dreptul unui predicat semnul „ \wedge ” și se utilizează reducerea semnelor duble — P^{\wedge} se înlocuiește cu P , de exemplu — atunci se obține tot o expresie demonstrată). Pe baza relației de reflectare R se arată ușor că expresia (20) e echivalentă cu:

$$(20') w \models P^{\wedge}x \equiv w'w'P^{\wedge}x \vee w'wC^{\wedge}x \vee w'w'''P^{\wedge}x \vee w'w''C^{\wedge}x$$

$$(20'') w \models P^{\wedge}x \equiv w'(w'P^{\wedge}x \vee wC^{\wedge}x \vee w'''P^{\wedge}x \vee w''C^{\wedge}x)$$

$$(20''') w \models P^{\wedge}x \equiv w'Px$$

Analog, se demonstrează și:

$$(20''''') w \models P^{\wedge}x \equiv w''Cx$$

$$(20''''') w \models P^{\wedge}x \equiv w'''Px$$

Expresiile (20), (20''), (20''''') și (20''''') reconstruiesc în cadrul semanticii locale definiția Df. 1 a predicatului P^{\wedge} .

Proprietatea de a fi pisică \wedge devine, astfel, analizabilă în termeni de predicate indexate după lumi: ceea ce este cireășă-la- w este pisică \wedge ; ceea ce este pisică-la- w' este pisică \wedge ... Să observăm acum că din (20''') se poate deriva, prin același procedeu, formula:

$$(21) w \models w'w'P^{\wedge}x \equiv w'Px$$

sau, echivalent,

$$(21') w \models w'(w'P^{\wedge}x \equiv Px)$$

— și analog pentru w'' , w''' — dar e imposibil să se probeze plecând de aici:

$$(22) w' \models P^{\wedge}x \equiv Px$$

după cum nici

$$(23) w \models w'(P^{\wedge}x \equiv Px)$$

nu are loc — așa cum ne-am putea aștepta din contemplația definiției Df. 1 a predicatului P^{\wedge} (lucrul acesta e datorat, cum de altfel se va accentua mai jos, rolului fundamental și ireductibil jucat de w în contextul $w \models$).

Această ultimă concluzie ne readuce la problema distincției între *realismul metafizic* și cel *intern*. Realismul, ca poziție filosofică, susține că există o lume obiectivă, iar adevărul e un tip de corespondență între expresii lingvistice (sau: conținuturi ale conștiinței) și această LUME. A înțelege un termen, de exemplu, înseamnă a ști la ce parte a LUMII se referă el (Putnam /4, p. 124/). Putnam are dreptate atunci când afirmă că realismul conduce la privilegierea unei singure perspective: aceea care corespunde cu felul în care „lumea este în realitate”; ea, zice Putnam, reprezintă punctul de vedere al „ochiului divin” (Putnam /6, p. 49/). Din acest motiv, realismul apare ca o perspectivă *externalistă*.

În cadrul semanticii construite aici, lucrul acesta revine la a admite că e posibil să se reducă toate contextele la un context de forma: $w \models$, unde w (presupunem că) denotă felul în care „lumea este în realitate”. Din această perspectivă, se poate acum da seama și de alte puncte de vedere, așa cum, de exemplu, sugerează expresia (21') mai sus: din perspectiva *absolută* (w) e cazul, conform perspectivei w' , că ... O expresie ca (22) nu are sens pentru un realist decât dacă ea e reconstruită în raport cu un context de forma: $w \models$; altfel zis, realistul nu admite contexte ireductibile la unul de această formă.

În al doilea rând, Putnam are dreptate când susține că într-o perspectivă realistă de acest tip se poate construi paradoxul pisicii pe rogojină: realistul nu poate susține că predicatul „pisică” de exemplu, referă la pisici și nu la pisici \wedge . Așa cum s-a arătat mai sus, acest paradox poate fi construit sub contexte de forma $w \models$ — dar nu și sub contexte ca $w' \models$; dar, ori de câte ori se admite — prin mecanisme de genul celor specificate mai sus — posibilitatea de a reduce un context ca $w' \models$ la unul $w \models$ (în care w e considerată lumea reală), atunci paradoxul va reapare³⁹.

Internalismul, al cărui apărător e Putnam, constă în aceea că se susține că întrebarea „din ce obiecte constă lumea?” e o întrebare care are sens să fie pusă doar din cadrul unei teorii sau scheme de descriere (Putnam /6, p. 49/). Felul în care interpretăm această afirmație în cadrul semantic schițat aici e următorul: în primul rând, fiecare context $w_1 \models$, cu w_1 aparținând lui W , este ireductibil și nu există nici o posibilitate de a considera orice context într-o perspectivă absolută — anume cea a lui w ; iar dacă înțelegem că unele din aceste contexte (sau perspective) sînt definite,

determinate de către schemele conceptuale folosite într-o comunitate particulară, atunci, în al doilea rând, internalismul susține că nu există nici un temei pentru a le identifica cu perspectiva absolută, divină. Noi folosim semnele întotdeauna sub un context anumit, $w_1 \models$. Așa cum s-a putut observa mai sus, pentru un w_1 diferit de w , paradoxul pisicii pe rogojină se destramă: dacă se poate arăta că $w \models P^x \equiv Cx$, că $w \models P^x \equiv Px$, e totuși imposibil să se demonstreze și $w' \models P^x \equiv Px$; iar dacă se pune în corespondență schema conceptuală adoptată cu, de exemplu, w' , atunci realitul intern va susține că, în cadrul schemei sale conceptuale, paradoxul nu e construibil. El va fi de acord să pună în corespondență schema sa conceptuală nu cu w , care corespunde lumii reale — pe care însă el susține că nu are mijloace de a o identifica precis — ci cu un alt context, fie acesta $w' \models$: căci, din punctul de vedere al realitului intern, e mai important ce se întâmplă sub $w' \models$, decât dacă w' e sau nu identic cu w — chestiune care, ar putea argumenta el, e insolubilă. (Desigur, internalistul poate în continuare să asume că una din perspective e totuși cea absolută; dar aceasta e, mai degrabă (vom spune într-un limbaj kantian) o *idee regulativă*: adevărul e o idealizare a acceptabilității raționale, susține Putnam /6, p. 55/).

Pe baza analizelor desfășurate pînă acum, vom putea formula mai precis diferitele perspective filosofice menționate. Să presupunem că avem de analizat un context de forma $w_1 \models w_2 A$. *Realismul metafizic* propune următoarea strategie de a-l aborda: $w_1 \models w_2 A$ e analizată ca $w \models w_1 w_2 A$, și, mai departe, ca $w \models w_3 A$, dacă $R(w_1, w_2, w_3)$ are loc. *Realismul interior* formulează o altă strategie: $w_1 \models w_2 A$ e analizată ca $w_3 \models B$, unde B e o expresie ce abia urmează a fi determinată.

Vom distinge aici între două specii de realism interior: realismul lui Putnam și *realismul local* (de bună seamă, există și alte variante de realism interior, conexabile, de pildă, diferitelor relații de reflectare definibile între lumi în cadrul semanticii locale; a se vedea pentru aceasta Miroiu /1/). Această ultimă poziție — la care subscriem — va fi menționată aici doar în antiteză cu internalismul lui Putnam (ea va fi avută din nou în vedere în § 4.1 în cercetarea relației de reducere interteoretică). Vom sublinia însă că ea permite respingerea construcțiilor de tipul „paradoxului“ lui Putnam (și deci a interpretărilor neintenționate ale limbajului —

evident, între anumite limite). În felul în care am definit mai sus realismul internalist al lui Putnam, această poziție încorporează două ipoteze semantice. În primul rând, se admite că *faptele* sînt absolute: ele sînt aceleași pentru orice lume posibilă, iar lumile posibile sînt agregate maximele de fapte independente de ele. Rezultă de aici, de pildă, că definiția predicatului P^x (Df. 1) e aceeași pentru orice lume posibilă (din W) și că deci are loc $w_1 \models P^x \equiv w Cx \vee w' P x \vee w'' C x \vee w''' P x$ pentru orice w_1 din W și că, sub acest context, « w' » spre exemplu, referă la lumea posibilă care realmente e w' — nu la o lume posibilă care e reflectată de w_1 ca fiind w' . În al doilea rând, se admite că există totuși posibilitatea de a depăși orice context: dacă, de pildă, în orice context $w_1 \models$ se poate înlocui, conform realismului intern, expresia $w' w'' C x$ cu $w''' C x$, înseamnă că în acest context se admite că lumea w' reflectă acea lume care *realmente* este w'' ca fiind acea lume care *realmente* este w''' .

Amîndouă aceste ipoteze sînt însă, credem, amendabile: cea de-a doua implică o „teorie magică a referinței“, punctul de vedere divin asupra limbajului care conține nume pentru lumile posibile (consecințe pe care — la nivelul limbajului despre lucruri, de exemplu — Putnam încercase să le evite)⁴⁰.

Prima ipoteză — aceea că faptele sînt independente de lumile posibile, că lumile posibile sînt agregate maximele de fapte și că diferitele lumi posibile se disting între ele prin modul în care se constituie aceste agregate — e la rîndul său chestionabilă. Conform ei, lumile posibile sînt derivate, sînt entități secundare ce presupun, ca un dat, mulțimea faptelor din care ele se constituie. Dimpotrivă, credem că noțiunea de fapt nu este o noțiune absolută, ci relativă la lumea posibilă considerată: prin urmare, ceea ce în raport cu o anumită lume posibilă e un fapt, în raport cu o alta *nu* este, sau este *un alt fapt*. Așadar, că x e o pisică nu e un fapt independent de o sau altă lume posibilă: acest fapt are sens doar în raport cu, să zicem, w' — dar din perspectiva lui w'' acest fapt poate să fie un cu totul alt fapt, să zicem faptul că x e o cireasă. Ceea ce pentru w e un fapt, pentru w' e un alt fapt. (De notat că această susținere nu e aceeași cu a spune că dacă pentru w' e un fapt că x e o pisică, pentru w e un fapt că x nu e pisică; în plus, nu încercăm să intrăm în discuțiile despre existența faptelor negative). De aici se inferă ușor, credem, un argument în sprijinul alegerii pe care am făcut-o în /1/ de a admite existența *faptelor modale*. Să asumăm că e un

fapt pentru lumea w' că x e o pisică. Atunci — s-a făcut în acel loc ipoteza — că x e o pisică e un fapt la w' , acesta e un fapt la, să zicem, w . La w , acest fapt poate să fie însă un alt fapt — de pildă, faptul că x e o cireasă. O lume posibilă nu e un agregat de fapte nemodale: ea poartă în sine informație despre orice altă lume posibilă.

Dacă acum un fapt e relativ-la-o-lume-posibilă, atunci cum s-ar mai putea afirma că există relații între două lumi? Căci, într-adevăr, care va fi sensul afirmației că A e necesar? Soluția de a scoate lumea posibilă din izolarea sa e aceea de a admite că există mijloace sistematice de a trece de la o lume la alta. Acest lucru, am argumentat în /1/, se realizează prin intermediul relațiilor de reflectare; dar definirea lor necesită asumarea faptelor modale. (De notat, totuși, că această trecere e locală — adică e în interiorul unei lumi). Obiecția imediată împotriva acestei alegeri e că sintem astfel angajați într-un esențialism. Credem că obiecției i se poate da următorul răspuns: mai întâi, admiterea faptelor modale e *mai slabă* decât admiterea unei ontologii a universalilor; într-adevăr, cuantificarea se face doar asupra lumilor posibile. În al doilea rând, ontologia nici așa nu e inflaționistă: semantica standard admite cuantificarea asupra lumilor posibile, dar aici, în realitate, anagajarea ontologică se realizează în ce privește o *singură* lume: celelalte sînt considerate *local* — în interiorul acesteia — și deci discursul despre ele e reductibil la discursul despre această lume posibilă. În al treilea rând, nu se postulează esențe, necesități, universalii etc.: într-adevăr, aici sînt considerate doar secvențe de forma w_1A sau w_1w_2A — care sînt afirmații despre lumile posibile și relațiile de reflectare între ele, nu despre alte entități.

O expresie ca w_2A e înțeleasă în semantica locală ca fiind reprezentarea la w_1 a unui fapt. De exemplu, să plecăm de la faptul că $w \models Cx$. El va fi reprezentat în w' ca $w' \models w'wCx$ — care e echivalent cu $w' \models w'Cx$ și, mai departe, ținînd cont de (10),

$w' \models w'(wP^{\wedge}x \vee w'C^{\wedge}x \vee w''P^{\wedge}x \vee w'''C^{\wedge}x)$, adică:

$w' \models w'wP^{\wedge}x \vee w'w'C^{\wedge}x \vee w'w''P^{\wedge}x \vee w'w'''C^{\wedge}x$, sau, prin reducerea secvențelor de lumi posibile: $w' \models w'P^{\wedge}x \vee w'C^{\wedge}x \vee w''P^{\wedge}x \vee w'''C^{\wedge}x$, deci $w' \models Px$. Prin urmare, faptul la w că x e o cireasă este la w' faptul că x e o pisică. Analog, avem și

(23) $w \models Px$ dacă și numai dacă $w' \models Cx$.

(Evident însă că în această demonstrație s-a presupus că P are o anumită intensiune! — și analog pentru C).

Să trecem acum la abordarea problemei definirii predicatului pisică^A la w' , de exemplu. Plecînd de la

$$w \models C^{\wedge}x \equiv wPx \vee w'Cx \vee w''Px \vee w'''Cx$$

se reprezintă acest fapt la w' și, procedînd ca mai sus, se obține: (24) $w' \models P^{\wedge}x \equiv wCx \vee w'Px \vee w''Cx \vee w'''Px$. În formă, *sub* contextul $w' \models$, definiția lui P^{\wedge} e aceeași ca definiția lui P sub $w \models$; trebuie însă accentuat cu putere că în (24) « w » referă nu la acea lume care realmente e w , ci la w' , a cărei reflectare la w' e w . Un nume pentru o lume posibilă referă doar *din cadrul* unei anumite lumi posibile (= context): referința lui nu e o relație între un semn și o entitate reală, ci între nume și reflectarea acelei entități într-un context anume.

Notă: la fel ca și în cazul interalismului, „paradoxul” pisicii pe rogojină nu poate fi obținut sub supoziția semantică a relativității faptelor la diferitele lumi posibile.

Consecințele acestui rezultat sînt însă, credem, fundamentale. El constă în aceea că *orice se poate demonstra sub contextul w se poate demonstra în orice alt context $w_1 \models$* (cu w_1 în W). Acesta e *principiul relativității* în semantica (în teoria specială a relativității, de exemplu, acest principiu are forma: legile dinamice ale fenomenelor fizice au *aceeași formă* în orice sisteme de referință conectate prin mișcare rectilinie și uniformă). Conform realismului local, w nu definește numai un context privilegiat (în acest loc se găsește intuiția — corectă, credem — a lui Putnam), ci definește și *invariantii semantici*: ceea ce e invariant în trecerea de la o lume la alta.

Cum am mai menționat mai sus, ideea de bază a punctului de vedere pe care îl susținem e aceea că atunci cînd cineva încearcă să determine la o lume posibilă un predicat, de exemplu predicatul „pisică”, el nu are a face cu o mulțime de obiecte arbitrar adunate împreună — așa cum ar rezulta din abordarea lui Putnam — ci, mai curînd, el are a face cu un *concept* care, la lumea w_1 , e satisfăcut de anumite obiecte. În afară de aceasta, el trebuie să presupună că acest concept — în virtutea naturii sale de concept — are diferite extensiuni la celelalte lumi posibile.

Trebuie accentuat însă asupra faptului că mulțimea acestor lumi posibile este specificată prin intermediul con-

textului $w_1 \models$; cînd cineva spune că x e o pisică-la- w_1 , el, în același timp, se referă și la extensiunile predicatului „pisică” la alte lumi posibile⁴¹. Dar, conform realismului local, reflectant, aceste lumi sînt lumi-privite-din-perspectiva-lui- w_1 . Sau, altfel formulat: conceptul utilizat la w_1 pentru a determina predicatul „pisică” nu este în mod necesar același cu conceptul utilizat, de exemplu la w_2 , pentru a determina acest predicat. (E posibil să se utilizeze diferite concepte pentru a fixa referința termenului „electron” — de exemplu pe temeiul teoriei lui Lorentz sau al celei acceptate în prezent).

Există, totuși, aici o altă problemă: cum e posibil ca, folosind sub diferite contexte concepte diferite (designate de un anumit termen, „pisică” de pildă) referința acestui predicat să rămînă neschimbată? Soluția propusă din perspectiva realismului local e următoarea: întotdeauna, conceptele cad sub anumite contexte $w_1 \models$; dar e posibil să se susțină întotdeauna că definițiile sub contextul $w \models$ funcționează și sub orice alt context $w_1 \models$. Aceasta nu înseamnă însă că orice context $w_1 \models$ e un subcontext al lui $w \models$, că deci $w_1 \models A$ poate fi analizată ca $w \models w_1 A$ (acesta e punctul de vedere al „realismului metafizic”). Conform realismului local, referința care e fixată la $w \models$ e păstrată și sub contextul $w' \models$, de pildă. Referința predicatului „pisică”, de exemplu, e aceeași la $w \models$ și de asemenea la $w' \models$, deși conceptul folosit în primul caz pentru a-i determina referința (= a stabili dacă pentru un obiect x oarecare e sau nu cazul — la lumea posibilă respectivă — că Px) poate fi diferit de cel folosit sub al doilea context. Acesta credem că e sensul adînc al tezei centrale a teoriei cauzale a referinței — anume că referința, o dată determinată printr-un anumit mijloc, e transcontextuală.

Definiția acceptată pentru predicatul „pisică” e un invariant semantic; e posibil astfel să se spună ce *cui* corespunde (acest *cui* fiind indicat într-un anume fel). Din cele arătate aici, rezultă o consecință remarcabilă cu privire la faptul că un anumit context ($w \models$, în cazul de față) exercită o funcție privilegiată. Putnam a interpretat această situație în perspectiva internalismului — dar el nu a văzut că există anumiți invarianti semantici și că e posibil ca referința să fie înțeleasă transcontextual. Din acest motiv, el nu a mai putut sesiza că teoria cauzală a referinței încă funcționează.

Ideea caracterului privilegiat al unui anumit context, revendicată de realismul local, are o îndelungată tradiție

filosofică (*tradiția stoică*): ea e în esență ideea că ceea ce e real e într-un fel necesar. Conform realismului local, deși nu se asumă reducerea oricărui context $w_1 \models$ la un context $w \models$, se acceptă că unele raporturi stabilite sub contextul $w \models$ sînt invariante semantic. Desigur, aceste raporturi au ele însele un caracter modal (= *teoretic*; a se vedea § 2.3 mai sus); ca urmare, realismul local nu admite caracterul transcontextual al unor raporturi nemodale. În perspectiva realismului metafizic, că x e o pisică e un fapt nemodal — dar realismul metafizic cere ca acest fapt să poată fi considerat ca invariant (în sensul că e posibil să se stabilească o corespondență între el, ca FAPT-ÎN-LUME, și o entitate lingvistică — o propoziție). Dimpotrivă, realismul local admite transcontextualitatea doar a raporturilor modale — de pildă, a *intensiunilor*. Pe de altă parte însă, realismul local respinge ideea că faptele sînt absolute, independente de lumile posibile în care ele au loc; atunci însă existența faptelor nemodale devine chestionabilă, deci și tipul de invarianti propus de realismul non-local.

Teza caracterului transcontextual al intensiunilor, la care ne-am referit pînă acum în mai multe rînduri, funcționează doar ca un exemplu — probabil, unul cu valoare paradigmatică — al tezei mai generale referitoare la existența unor invarianti semantici. În contexte logico-filosofice mai complicate, nu credem că intensiunile vor păstra acest statut. E, desigur, importantă problema determinării clasei invariantilor semantici; este oare posibil să continuăm să-i căutăm la nivelul reprezentational al limbajului? Să ne amintim că teza că limbajul e reprezentational (el avînd în comun cu lumea forma sa) a fost abandonată de Wittgenstein în filozofia sa tîrzie în favoarea aceleia că limbajul specifică forme de viață.

Acceptarea faptelor modale duce, de asemenea, la concluzia că invariantii nu trebuie căutați la nivelul reprezentational al limbajului, ci în structura sa *globală* (de care, așa cum s-a argumentat pe larg în capitolul anterior, aspectele modale intenționează să dea seama).

Singura soluție rezonabilă ne pare a fi următoarea: să se admită că distincția între a) ceea ce e invariant semantic și b) ceea ce nu e așa, nu este decît contextuală, locală;

în cazul cel mai general, de natură *pragmatică*. Drept invariant semantic servește ceea ce se admite la un anumit moment că funcționează într-o manieră modală, teoretică — iar ceea ce nu e admis astfel nu are statutul de invariant semantic. Din punct de vedere filosofic nu interesează *care anume* sînt invariantii semantici acceptați, de pildă, de o anumită comunitate științifică (am sugerat că, în general, clasa acestora se constituie prin intermediul a ceea ce conținea în cadrul acelei comunități ca fiind teoretic), ci că ei *există* întotdeauna — că, deci, o distincție între varianți și invarianti semantici, deși realizată pe temeuri pragmatice, trebuie mereu să fie trasată.

Abia acum urmează însă punctul esențial: care e natura acestor aspecte pragmatice? Răspunsul ar fi, poate, esențial unei teorii a referinței. El va fi însă amînat pînă în ultimul capitol al lucrării, dedicat contribuției ontologice a lui Marx, în care se va propune un anumit mod de a înțelege, într-o viziune marxiană, natura acestor *invarianti semantici*.

În al doilea rînd, tradiția stoică e revendicată prin rolul deosebit acordat contextului $w \models$; realismul local se opune celui metafizic, dar și internalismului, tocmai prin felul în care înțelege să construiască rolul contextului $w \models$ ⁴².

Credem că aceste două aspecte furnizează condiții suficiente pentru a accepta realismul; oricine cere mai mult de la realism e susceptibil, ni se pare, de atașament la un anumit tip de concepție realistă împotriva căreia s-a încercat, mai sus, să se ridice unele obiecții de natură semantică — adică, în mod fundamental, *logico-filosofice*.

*

* * *

Ajunși în acest punct, să încercăm o privire recapitulativă asupra ideilor principale susținute în paragraful de față. El deține în structura lucrării, o poziție centrală: căci, pe de o parte, aici e formulată o teorie a conceptului ce ne apare ca satisfăcătoare în vederea formulării și înțelegerii angajamentelor noastre ontologice. În al doilea rînd, ideile menționate în acest paragraf au determinat, implicit, întregul nostru demers de pînă acum. În sfîrșit, ele reprezintă fundamentul analizelor ulterioare (cu deosebire ale celor din § 4.1.3. și §§ 5.1—3).

Realismul local este înțeles ca o poziție logico-filosofică fundamentală, apropiată de modelul kantian amintit mai

sus prin virtuțile sale transcendente, de cel fichtean prin respingerea lucrurilor în sine și de cel humean prin acceptarea ideii realismului. Punctul de vedere pe care îl susținem e că toate pozițiile filosofice asupra raportului între cunoaștere și acel ceva *despre* care este aceasta sînt supradeterminate de anumite supoziții semantice. Ceea ce se cere unei poziții logico-filosofice nu este numai relevanța sa în raport cu problematica ce o constituie, ci și puterea ei: capacitatea de a da seama de — de a justifica — pozițiile alternative. Realismul local îndeplinește acest deziderat întrucît edificarea lui se bazează pe *semantica locală*. Aceasta e o semantică realistă generalizată: realistă, în sensul că apelează la condiții de adevăr, și generalizată, întrucît relativizează la lumi posibile (sau modele ale teoriei) inclusiv aserțiunile privitoare la ceea ce are loc sau nu în (la) lumile posibile (modelele teoriei). În sfîrșit, ea e transcendentă, întrucît presupune că o anumită lume posibilă trebuie să funcționeze drept condiție a posibilității tuturor celorlalte lumi posibile. (În plus, semantica locală reușește reducerea ideii de context la cea de lume posibilă; ea e, așadar, puternică într-atît încît să-și revendice pragmatismul). Realismul local urmărește reconstruirea, în cadrele acestei semantici, a realismului metafizic („modelul humean” al referirii), dar și realismul internalist al lui Putnam (încadrabil în „modelul fichtean” al referirii).

Principiile semantice ale realismului local iau naștere din teorema sa de bază: fregeana aserțiune *intensiunea determină extensiunea*. Reconstrucția acestei aserțiuni în semantica locală permite evitarea obiecțiilor la adresa ei; într-adevăr, ea reușește — dată fiind capacitatea sa de a-și revendica unele mecanisme transcendente — armonizarea a două aserțiuni care, pentru semantica standard, au părut a fi ireconciliabile: 1) intensiunea nu e un produs derivat — ea determină extensiunea; și 2) intensiunea e analizabilă în raport cu extensiunile la fiecare lume posibilă.

Principiile semantice ale realismului local sînt următoarele:

1) *faptele sînt relative* la lumi posibile (modele ale unei teorii). Nu există un sens absolut pentru a spune că, de exemplu, *A* este *B*. Se respinge, deci, ipoteza că lumile posibile sînt agregate maximale de fapte anterioare logic acestora, iar două lumi posibile sînt diferite cînd un fapt e într-o lume, dar nu și în cealaltă. Faptul la o lume posibilă că *A* este *B* este, la o altă lume posibilă, faptul că, să,

zicem, A' este B' . Într-o altă formulare, acest principiu afirmă că există *fapte modale*: orice lume posibilă poate reflecta (adekvat sau nu) ceea ce are loc în (la) orice altă lume posibilă;

2) realismul local revendică teza *caracterului transcontextual, transteoretic al referinței*: Referința, o dată fixată printr-un anumit mijloc (în raport cu lumea posibilă care are rol transcendent), rămâne fixată. Acest lucru e posibil prin aceea că se recunoaște existența unor *invarianti semantici* (de pildă, intensiunile — cum s-a argumentat mai sus; sau „mecanisme reflexive ale practicii“ — pe care le vom cerceta pe larg în capitolul 5).

Realismul local e un realism : căci, pe de o parte, admite caracterul transcontextual al referinței; în plus, în măsura în care reușește să dea seama de obiecțiile vizînd indeterminarea referinței, el este un *realism post-quinean*. Pe de altă parte, el favorizează doar o lume posibilă — cea *reală* — în sensul că ea este cea care funcționează în chip transcendent. Dar, ceea ce e extrem de important, această lume absolută (context absolut), deși *trebuie să fie presupusă* în analiză, este doar un *ideal regulativ*. Această din urmă afirmație e pandantul realist al afirmației non-realiste, peirceene, după care adevărul e o idealizare a acceptabilității raționale. Dar și din punctul de vedere al realismului local adevărul — ca adevăr la o lume posibilă a cărei funcționare e transcendentă — nu poate fi înțeles decît tot ca ideal regulativ: „condițiile de adevăr“ de care se izează sînt luate doar ca *proiecții* parțiale, cu valoare doar metodologică, ale adevărului ca ideal regulativ. Elaborarea ceva mai amănunțită a acestui ultim aspect va fi amînată însă pentru § 5.1.

Vom reveni așadar asupra acestor probleme, cu clarificări și nuanțări, în primul paragraf al capitolului 5, în care accentul principal va cădea asupra reflexivității demersului. Deocamdată să subliniem că felul în care gîndim realismul local cade el însuși sub specia unei *strategii de lucru regulative*. Să explicităm. În paragraful de față am prezentat o serie de argumente în favoarea realismului local; ele au fost construite într-o manieră formală, pe temeiul unui exemplu foarte simplu. Să privim acum chiar această strategie de lucru din perspectiva realismului local (aplicîndu-i, deci, chiar lui principiul reflexivității): mai întîi, am căutat ca formalismul să fie cît mai simplu („complicarea e semnul dificultăților“ — ar putea suna o maximă pe tărîmul semanticii cu rost filoso-

fic). Căci prin intermediul exemplului ales am vrut să realizăm o *indicare* a strategiei de lucru, nicidecum un cadru în care vom sili să se înghesuie oricare alte structuri conceptuale, teoretice, culturale pe care vom vrea să le abordăm. Acesta e, în al doilea rînd, sensul filosofic al formalismului: nu ca instrument de lucru absolut, criteriu hotărîtor de apreciere, ci ca exemplu paradigmatic (care va fi părăsit), ca sugestie capabilă să fixeze un drum și un obiectiv de atins.

O ultimă remarcă: așa cum s-a văzut, strategia de abordare de tip local a angajamentelor semantice (ale teoriilor științifice, de exemplu), pe care am schițat-o în acest paragraf, se poate formula în două moduri: sau se apelează la secvențe de forma $w_1w_2 \dots w_n A$, sau se adoptă proceduri de reducere a acestor secvențe la unele mai scurte, de exemplu de forma $w_m A$ (o dată cu aceasta acceptîndu-se și ipoteza caracterului relativ la lumi posibile al faptelor). Cele două moduri sînt echivalente, avînd însă fiecare avantaje proprii. De pildă, cel de-a doilea creează posibilitatea de a lua în considerare doar „fapte“ (nu și raporturi între lumi posibile). În schimb, primul are avantajul de a scoate în evidență structura angajamentelor noastre semantice, natura „lunilor posibile“ în raport cu care sînt construite aceste angajamente. (De exemplu, într-o secvență de forma w_1w_2A se afirmă că în raport cu w_1 e cazul că w_2A . În această secvență se afirmă, așadar, ceva despre w_1 în raport cu lumi posibile care, prin construirea acestui context, îi sînt subsumate; la w_1 e luată în considerare relația între A și lumea w_2 . Dar, dacă secvența w_1w_2A se admite că se reduce la una w_3B , atunci demersul nu va purta decît asupra faptelor precum B). Dacă cel de-al doilea mod de abordare a angajamentelor noastre semantice atrage atenția asupra rostului ce poate fi atribuit relativității la lumi posibile a faptelor (cf. § 5.1 pentru o analiză mai pe larg a acestei probleme), primul deschide un drum către construirea unui nou concept de model, capabil să dea seamă de mecanisme referențiale reflexive de tipul celor care au fost evidențiate mai sus ⁴³.

Note

¹ Instrumentalismul, sublinia Șt. Georgescu, trebuie pus în legătură cu absolutizarea uneia dintre funcțiile teoriilor științifice: cea predictivă /1/.

² În acest ultim sens, Nagel /1, cap. VI/ distinge în plus între punctul de vedere instrumentalist (după care funcția teoriei e de a organiza da-

tele brute) și punctul de vedere descriptiv (conform căruia o teorie e o prescurtare pentru o clasă de enunțuri de observație).

³ Diferențele dintre ele țin de pragmatica pură: ele sînt contingente, dar sînt fundamentale lumii noastre (Sellars).

⁴ Nu intrăm aici în problema, deosebit de complicată, dacă în raport cu realismul semantic e posibilă trasarea distincției între „realitatea obiectivă” și „realitatea fizică” (determinată de teoria în cauză).

⁵ În lucrările elaborate după 1975, cînd și-a modificat radical poziția filosofică, Putnam se delimitează critic de acest punct de vedere.

⁶ Cu ajutorul acestei teze, Quine a fundamentat ideea indeterminării traducerii, a subdeterminării referinței și a relativității ontologice [4, /8/].

⁷ Regula folosită aici ar fi, deci inferența către cea mai bună explicație (Harman). În acest tip de argumentare se presupune că ipotezele au o probabilitate inițială diferită de zero, deci o perspectivă bayesiană.

⁸ B. van Fraassen respinge toate aceste argumente de pe pozițiile „empirismului constructiv” (cf. și §3.2).

⁹ În Laudan [2] se urmărește realizarea unei reconstrucții raționale a științei fără a se folosi conceptul de adevăr. Laudan încearcă să dea o descriere teoretică a mersului real al științei fără a asuma un concept a priori al raționalității; dimpotrivă, crede el, teoria progresului științific e o condiție teoretică a reconstruirii conceptului de raționalitate.

Dacă un realist acceptă holismul, atunci, susține Laudan, el trebuie să slăbească teza (2) și să afirme că doar unii termeni (cei centrali, de pildă) referă. Dar atunci teza (3) nu mai poate fi susținută.

¹⁰ Aici se poate observa un ecou al tezei lui Quine cu privire la „naturalizarea epistemologiei”.

¹¹ Acest aspect foarte important al concepției lui Putnam va fi adus în discuție mai jos în § 5.1.

¹² Există și alte argumente. De pildă, se poate arăta că nu există o traducere unică prin care să se păstreze referința între două limbi. Și totuși, realistul metafizic argumentează că e un fapt al naturii că, dacă o traducere între multiplele posibile e cea corectă, atunci aceasta e unică.

¹³ Am reformulat aici argumentarea lui Putnam astfel încît caracterul ei transcendentă să apară cît mai evident.

¹⁴ Teorema afirmă că orice teorie formulată într-un limbaj al logicii de ordinul întâi cu identitate (iar teoria mulțimilor e formulată astfel) dacă are un model, atunci are un model cel mult numerabil.

¹⁵ Nici măcar un enunț comun ca „Pisica stă pe rogojină” nu are referința fixată neambiguu (Putnam [6, p. 33]); dificultățile legate de acest enunț vor fi abordate pe larg în §3.2.

¹⁶ O altă alternativă — aceea de a accede direct la fenomene prin ostensiune — nu pare să fie luată în serios de Putnam; el pare să considere că argumentele uzînd de skolemizare i se aplică și ei.

¹⁷ Se poate obiecta: astfel nu se explică nimic, căci a înțelege un termen ca „pisică” presupune cunoașterea condițiilor de adevăr ale propozițiilor în care apare el și, deci, clauze ca aceasta nu explică; ele sînt, cel mult, tautologice. Putnam replică: înțelegerea unui limbaj nu cere cunoașterea condițiilor de adevăr; se poate construi o abordare verifiționistă a „înțelegerii”, compatibilă cu realismul.

¹⁸ Aici se cuvine să fie adusă din nou în discuție teoria causală a referinței. Potrivit ei, dacă cineva fixează într-un anume fel referința unei expresii (de exemplu cu ajutorul unei descripții precum: „Metru e lungimea unei bare *S* standard”), atunci astfel de expresii sînt sintetice a priori (Kripke [1]).

¹⁹ E posibilă și următoarea linie de argumentare: dacă teoria causală a referinței nu permite eliminarea modalităților *de re* — așa cum au sugerat mai mulți cercetători — atunci această teorie antrenează realismul metafizic.

²⁰ În particular, această concepție afirmă, de exemplu, că aceeași proprietate poate avea mai multe instanțe.

²¹ Așa-numitul realism contextualist (Schlagel [1]), după care entitățile sînt reale numai relativ la structuri și contexte fizice particulare de care depind pare să fie de același tip cu realismul lui Merrill (vezi și Bunge [3, p. 223]).

²² Se propune astfel ceva de genul unui „realism convergent” slab.

²³ Se pot formula mai multe criterii de adecvare ale unei teorii. Un criteriu ar putea fi dat de faptul că *TL* admite interpretarea sau interpretările vizate (deci, *MT* apare ca o subclasă a lui *MTL*) sau, cel puțin, se poate găsi pentru orice membru al lui *MT* un element care îi corespunde în *MTL*; un alt criteriu — separat și independent — e acela ca *TL* să fie o teorie categorică, adică să admită numai interpretări izomorfe. Problema e însă că, în virtutea teoremelor de limitare a formalismelor, sistemele formale cele mai interesante nu sînt categorice. Teoriile pe care le vom avea în vedere în cele ce urmează nu sînt categorice.

²⁴ Între interpretarea propusă de Putnam teoriei lui Löwenheim-Skolem și raționamentul acesta, pe care îl vom avea în vedere în cele ce urmează, există o conexiune profundă: pe de o parte, în viziunea lui Putnam teorema lui Löwenheim-Skolem fundamentează ideea centrală a argumentului (că prin intermediul valorilor de adevăr ale propozițiilor nu poate fi fixată referința termenilor care apar în ele); pe de altă parte, dat fiind nivelul remarcabil de generalitate al acestui raționament, considerăm că cercetarea lui critică e relevantă în scopul precizării unora dintre structurile logico-semantice presupuse de teoremă.

²⁵ Semnificația acestei situații pentru filosofia științei e următoarea: chiar dacă se cunoaște mulțimea tuturor modelelor unei teorii nu e posibil să se determine referința termenilor (sau conceptelor) acesteia. Mai jos se va argumenta că: 1) această situație exprimă ceva real; 2) ea se fundează pe anumite supoziții semantice particulare; 3) aceste supoziții sînt chestionabile.

²⁶ Conform semanticii standard, (1) și (3) vor trebui să exprime aceeași judecată, ceea ce e, desigur, neacceptabil. Se pare că acest „paradox” al lui Putnam atacă cele mai fundamentale părți ale concepțiilor noastre semantice.

²⁷ Aici avem în vedere, în primul rînd, doar acel pas al demonstrației lui Putnam în care se susține că distincția între proprietățile extrinseci și cele intrinseci nu poate fi de natură logică; se argumentează că, sub anumite supoziții semantice, demonstrația cade. În măsura în care se accentuează însă că acele supoziții semantice au o încărcătură filosofică — cum, de altfel, reiese din încercarea de a deriva din considerațiile semantice de mai jos o anumită poziție filosofică („realismul local”) — atunci, de bună seamă, argumentele tind să atingă și celălalt pas al demonstrației: cel după care distincția extrinsec/intrinsec nu poate fi de natură epistemologică.

²⁸ A se vedea mai jos pentru felul în care înțelegem relevanța criticii distincției extrinsec/intrinsec în ce privește poziția lui Quine.

²⁹ Această inspecție e o procedură cu caracter „empiric” (§2.3); ea referă la fapte într-o aplicație sau alta a unei teorii (aici: scheme descriptive). În acest sens, ceea ce contează ca empiric nu are un caracter absolut, ci unul relativ la un cadru conceptual.

³⁰ Pentru Putnam „real” e un termen indexical. Rațiunile acestei poziții sînt adînci și derivă din conceperea lumilor posibile ca entități similare, echivalente între ele — iar lumea reală are același statut ca orice altă lume posibilă — entități ce nu pot fi conexate altfel decît prin mecanisme lingvistice. Cum se va vedea mai jos, acest punct de vedere ne apare ca discutabil.

³¹ Probabil că, mai corect, ar trebui să se scrie: dacă ar fi cazul că w , atunci... ș.a.m.d. Intervenția condiționalilor, crede Putnam, nu afectează, în esență, argumentul. Credem că, într-adevăr, nu am face astfel decît să-l complicăm, căci condiționalii se pot reconstrui în cadrele semanticii locale.

³² Argumentul se poate reface analog pentru predicatul C .

³³ Astfel, s-ar putea sugera că Putnam nu a reușit să demonstreze că unul și același predicat poate fi construit fie ca intrinsec, fie ca extrinsec, ci că pentru orice predicat intrinsec există unul extrinsec (și invers), cu care poate fi substituit *salva veritate*, inclusiv în contexte modale.

³⁴ În fond, metapropozițiile sînt astfel relativizate la diferitele lumi posibile.

³⁵ O precizare: această situație este descrisă în raport cu w_1 ; dar, întrucît w_1 e oarecare, această condiție poate fi omisă. Ipoteza semantică pe care se întemeiază acest principiu e următoarea: propoziția A e liberă de context, adică ea exprimă la fiecare lume posibilă aceeași judecată, sensul său nu se schimbă de la o lume posibilă la alta. Evident, respingerea ei dă naștere unei semantici strawsoniene. Mai jos se va cerceta exact acest aspect; ce fel de semantică strawsoniană e preferabilă.

³⁶ Trăsătura definitorie a oricărei relații de reflectare e aceea că un tip de entitate — aici, o lume posibilă — e reflectată ca fiind o entitate de același tip (tot o lume posibilă).

³⁷ Se arată ușor că:

$$\begin{aligned} w \cdot w &= w & w' \cdot w &= w' & w'' \cdot w &= w'' & w''' \cdot w &= w''' \\ w \cdot w' &= w' & w' \cdot w' &= w & w'' \cdot w' &= w'' & w''' \cdot w' &= w'' \\ w \cdot w'' &= w'' & w' \cdot w'' &= w''' & w'' \cdot w'' &= w & w''' \cdot w'' &= w' \\ w \cdot w''' &= w''' & w' \cdot w''' &= w'' & w'' \cdot w''' &= w' & w''' \cdot w''' &= w \end{aligned}$$

Un rezultat interesant e următorul: fiecare lume posibilă se reflectă pe sine însăși ca fiind lumea reală; dacă am trăi într-o altă lume posibilă, pentru noi ea nu ar mai fi oarecare, ci ar fi chiar lumea reală. În acest sens, termenul „real” e indexical în raport cu lumile posibile. Să observăm, totuși, că această indexicalitate atrage, potrivit semanticii locale, un anumit gen de funcționare (transcendentală) a acestei lumi posibile.

Aici se ivește însă o problemă deosebit de complicată: există oare, în favoarea acceptării relației R , în felul în care a fost definită mai sus, și alte rațiuni în afara faptului că apelul la ea permite reconstruirea, într-un cadru semantic mai larg, a realismului metafizic, a internalismului și formularea poziției realismului local? (Deși, sîntem tentați să credem, acesta e un motiv destul de tare pentru a o accepta). E această relație unica posibilă?

Aspectul fundamental credem că nu vizează tipul acestor relații (ce fel de relații de reflectare sînt ele?). Esențial ne pare că e, în primul rînd, pasul demolator: relația *naturală* de reflectare (principiul lui S5) nu ne permite să realizăm obiective de genul celor la care R ne permite să ajungem. E, de aceea, necesar apelul la o relație de felul lui R , *oricare ar fi ea*. Potrivit perspectivei generale a realismului local, pe care o avem în vedere aici, lucrul acesta e suficient pentru a fi ghidați corespunzător și a atinge obiectivele urmărite.

³⁸ Intuitiv, (19) se susține, căci (la w) x e un P numai dacă la w x e un P^\wedge .

Cum se poate observa ușor, din (19) se deduce:

$$(19'') \quad w \models wPx \equiv wPx \vee w'Cx \vee w''Px \vee w'''Cx$$

și, în consecință,

(19'') dacă $w \models w'Cx \vee w''Px \vee w'''Cx$, atunci $w \models Px$

ceea ce e un mod de a spune că extensiunea lui P la w e determinată de extensiunea lui w', w'', w''' (= de intensiunea sa).

³⁹ De exemplu, dacă s-ar susține că (20'') reprezintă reflectarea la w a lui (22).

⁴⁰ Din punct de vedere logic, ea e defectuoasă întrucît conceptul de lume posibilă e utilizat echivoc, în două sensuri incompatibile: fie în sensul standard (cu consecința: toate lumile posibile au același statut logic), fie în o perspectivă transcendențială, pentru a extrage un context privilegiat. Chiar și din punctul de vedere al lui Putnam ea ar trebui rafinată, căci se bazează pe o relație de reflectare externă între lumi, care s-ar cuveni să fie înlocuită cu una de reflectare interioară (cf. Miroiu /1/ pentru detalii asupra acestor relații).

⁴¹ În perspectiva logico-filosofică susținută aici, obiecția că „piscă“ exprimă un gen natural nu își atinge obiectivele, întrucît se bazează pe o serie de supoziții semantice deja puse sub semnul întrebării: punînd la îndoială teoria causală a referinței, Putnam se simte îndreptățit să folosească acest exemplu. Dar, potrivit teoriei cauzale a referinței piscică e un gen natural și deci nu are sens să se spună piscică-la- w_1 . În măsura în care mai jos se va apăra totuși, într-un anumit sens, teoria causală a referinței, argumentul folosit aici va trebui să fie confruntat cu problematica genurilor naturale. În esență, credem însă că ideea de gen natural a crescut pe temeiul unor supoziții semantice nelegate de cele pe care se fundează realismul local.

⁴² Desigur, un temei rezonabil în sprijinul acestei poziții e cel al parimoniei. Și pe acest temei stă susținerea potrivit cu care contextul $w \models$ e identificabil cu LUMEA (în relațiile ei cu mine, ca vorbitor al unei lumi, ca agent pragmatic), și nu doar cu o schemă conceptuală oarecare.

⁴³ Deși pare să țină doar de autobiografia intelectuală, credem că e cazul să menționăm aici faptul că strategia de abordare locală a angajamentelor noastre semantice se originează în reflecțiile asupra teoriilor deciziei sociale, reflecții pe care le-am prezentat în /2/. „Schema nivelurilor de adîncime“, elaborată în acel context, a fost, cronologic vorbind, prima încercare de conceptualizare a perspectivei realismului local, propunînd, prin intermediul noțiunii de nivel de adîncime a unei acțiuni (de exemplu, al unei decizii) o ilustrare a celei de fapt modal. Desigur, ordinea expunerii poate aminti foarte puțin de ordinea cercetării; dar, potrivit orientării filosofice generale susținute în lucrare, modalitățile de a ghida cercetarea către o anumită strategie de investigare — și, neîndoindu-ne, acesta e cazul și cu cea originară — sînt semnificative în înțelegerea acestora.